

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De 'godsvrede' Parlementaire rust in een tijd van antithese en oorlog

Safavi Nic, Faraz

Citation

Safavi Nic, F. (2024). *De 'godsvrede': Parlementaire rust in een tijd van antithese en oorlog*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3729452>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De ‘godsvrede’

Parlementaire rust in een tijd van antithese en oorlog

Faraz Safavi Nic

s3002012

MA History: Politics, Culture and National Identities, 1789 to the present

Masterscriptie

22 januari 2024

Begeleider en eerste beoordelaar: Dr. D.E.J. Smit

Tweede beoordelaar: Prof. Dr. H. te Velde

Aantal woorden: 17.925

Inhoud

Inleiding.....	3
Hoofdstuk 1: De context van de Tweede Kamer in augustus 1914.....	8
Hoofdstuk 2: Het eerste debat, een eensgezind parlement op 3 augustus 1914.....	12
Hoofdstuk 3: Eensgezindheid en opluchting door het debat, 6 augustus 1914.....	26
Hoofdstuk 4: Zelfbeperking en de eerste vormen van kritiek, 26 augustus 1914.....	30
Hoofdstuk 5: Discutabel wetsvoorstel en de rol van het parlement, 31 augustus 1914.....	42
Conclusie:.....	50
Bibliografie.....	53

Inleiding

Een parlement dat eensgezind achter een regering staat voor een langere tijd: zelfs tijdens grote crises is dat geen vanzelfsprekendheid. Bij het begin van de coronacrisis was het Nederlandse parlement grotendeels eensgezind over het handelen van de regering. Vanwege de acute mondiale situatie, waarin ook Nederland snel betrokken raakte, liet de Tweede Kamer de controlerende functie vooraf grotendeels varen en accepteerde zij de bespreking achteraf. Desondanks was het parlement niet volledig eendrachtig. Met name de partijen Forum voor Democratie en de Partij voor de Vrijheid spraken in de eerste maanden de wens uit dat Nederland in een ‘harde’ lockdown moest gaan, uit vrees voor verdere verspreiding van het virus. Sprake van unanimiteit was er dus zelfs tijdens deze crisis niet.

Hier was wel sprake van tijdens de eerste maanden na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, waarin Nederland neutraal bleef. Aangeduid met de term ‘godsvrede’ stond het gehele parlement, van links tot rechts, unaniem achter het handelen van de regering. Deze situatie bleef zo vanaf de dag voorafgaand aan de Duitse inval in België op 4 augustus 1914 tot de val van Antwerpen in oktober 1914, het moment waarop het directe oorlogsgevaar voor Nederland verminderde.¹

Het houden van een ‘godsvrede’ is een unicum in de Nederlandse parlementaire geschiedenis. Desondanks is deze periode van eensgezindheid nog nauwelijks besproken in de geschiedschrijving. Paul Moeyes noemt de godsvrede kort in zijn boek *Buiten schot*, wanneer hij de politieke verhoudingen in de eerste oorlogsjaren bespreekt. Het kabinet Cort van der Linden probeerde namelijk in de eerste twee jaar van de Eerste Wereldoorlog de soepele relatie tussen parlement en regering in stand te houden. Bepaalde zaken zouden pas achteraf door het parlement gecontroleerd hoeven te worden, zoals in de periode van de ‘godsvrede’ toegestaan was en positief door de regering was ervaren. Hier kwam vanuit het parlement en vanuit de pers kritiek op, maar de politieke partijen in de Tweede Kamer waren ten tijde van de antithese nog te verdeeld om een gezamenlijke oppositie te vormen tegen de regering van Cort van der Linden.² Hoe de ‘godsvrede’ tijdens de eerste maanden van de Eerste Wereldoorlog in het Nederlands parlement tot uiting kwam, blijft in het boek van Moeyes

¹ Paul Moeyes. *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (4^e druk; Amsterdam 2014), 247.

² *Ibidem*, 250.

evenwel onvermeld.³ De Nieuw-Zeelandse historicus Maartje M. Abbenhuis beschrijft de geschiedenis van Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog uitgebreid in haar boek *The art of staying neutral*. Aandacht voor het politieke deel in deze neutraliteit is echter summier: de historicus richt zich vooral op het militaire handelen van Nederland.⁴ Ook in het parlementair-historisch werk van Nico Cramer wordt de godsvrede weliswaar kort genoemd, maar niet verder toegelicht.⁵ Zowel Cramer als Moeyes heeft wel veel aandacht voor de Pacificatie van 1917, waarin de grote grondwetswijziging tot stand kwam. Deze grondwetswijziging alsmede de totstandkoming daarvan krijgt ook veel aandacht in verschillende primaire bronnen. Zo is het één van de politieke kwesties die de sociaaldemocraat Pieter Jelles Troelstra in zijn memoires meer gedetailleerd heeft beschreven.⁶ Over de partij van Troelstra, de SDAP, is door de onderzoeker Bas van Dongen een werk geschreven waarin onder andere de periode tijdens de Eerste Wereldoorlog beschreven is. Van Dongen schrijft over de 'godsvrede' dat het een besluit van de partijtop van de SDAP was om in het parlement geen kritiek te uiten op de regering.⁷ Over de Nederlandse parlementaire geschiedenis tijdens het eerste jaar van de Eerste Wereldoorlog bestaan geen aparte studies. Publicaties over Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn vaak gecentreerd rondom de rol van de publieke opinie, de pers, culturele uitingen of algemeen descriptief over de vier jaren van Nederlandse neutraliteit⁸.

De eensgezindheid in het parlement tijdens de eerste maanden van de Eerste Wereldoorlog is interessant om te bestuderen: het betreft immers een unieke consensus over een langere tijd in de Nederlandse parlementaire geschiedenis, alsook de verhouding tussen regering en parlement én de rol van de regering in crisistijd. Gezien het feit dat de godsvrede zich afspeelde in een periode waarin links en rechts in de Tweede Kamer nog goeddeels lijnrecht tegenover

³ Ibidem, 247.

⁴ Maartje Abbenhuis, *The art of staying neutral. The Netherlands in the First World War, 1914-1918*. (Amsterdam, 2006).

⁵ Nico Cramer, *Wandelingen door de Handelingen*. (Den Haag, 1974).

⁶ Pieter Jelles Troelstra, *Gedenkschriften, deel vier, Storm*, (Amsterdam, 1931) 250.

⁷ Bas van Dongen, *Revolutie of integratie: de Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1992).

⁸ Ismee Tames, *Oorlog voor onze gedachten, Oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat 1914-1918*, (Hilversum, 2006); Mariëtte Wolf, *Het geheim van de Telegraaf, geschiedenis van een krant*, (Amsterdam, 2009); Moeyes, *Buiten schot*; Karel Dibbets en Wouter de Groot, 'Which battle of the Somme? War and neutrality in Dutch cinemas', *Film History: An international journal*, 22:4 (2010) 440-452; Abbenhuis, *The art of staying neutral*.

elkaar stonden - de door Abraham Kuyper gedefinieerde Antithesis - is het bovendien des te opvallender dat er nooit eerder een historische studie naar dit verschijnsel is verschenen.

In dit onderzoek zal aan de hand van *Handelingen* van de Tweede Kamer onderzocht worden hoe de godsvrede tot stand kwam en ontvangen werd. Vier plenaire debatten zullen daarbij bestudeerd worden, namelijk de plenaire debatten van 3, 6, 26 én 31 augustus 1914. De *Handelingen* zullen het grootste deel van het primaire bronnenmateriaal omvatten. Bij de bestudering van de bronnen dient echter rekening gehouden te worden met de politieke gebruiken en cultuur van het tweede decennium van de 20e eeuw. Zo was het voor parlementariërs onder meer gebruikelijk om lange toespraken te houden. Dit was een gebruik waar Thorbecke in de jaren zestig van de negentiende eeuw al over klaagde. Tot de invoering van spreektijdbeperking in 1919 bleef het verschijnsel bestaan dat Kamerleden lang van stof konden zijn.⁹ Ook werden de Nederlandse parlementaire debatten rond het begin van de twintigste eeuw gekenmerkt door kalmte. Zelfs obstructie, vaak door socialistische parlementariërs toegepast als middel in het debat, was in vergelijking met parlementen in andere landen beperkt te noemen.¹⁰

Het bestuderen van de *Handelingen* van de Tweede Kamer zal het grootste deel van het onderzoek omvatten. Tegelijk was ook de pers een middel om politiek gekleurde meningen tot uitdrukking te brengen, zowel door journalisten als door politici. Wel werd de Nederlandse pers door de regering nadrukkelijk verzocht om een zo neutraal en objectief mogelijke verslag te doen van politiek-maatschappelijke kwesties. Al in de eerste maand van de Eerste Wereldoorlog, in augustus 1914, werd dit verzoek geuit richting de verschillende kranten.¹¹ Dit werd door kranten als *De Telegraaf*¹² en *De Toekomst*¹³ echter niet nageleefd: zij bekenden duidelijk kleur in hun oorlogsverslaggeving. Bovendien valt te verwachten dat de berichtgeving over het gedrag en de retoriek van Kamerleden niet onmiddellijk tot een schending van neutraliteit zou leiden. Behalve opiniërende stukken schreven de kranten ook over de receptie van toespraken in het parlement. De *Handelingen* zijn hiervoor als bron niet geschikt, omdat stenografen zich bij het schrijven van de *Handelingen* enkel beperkten tot het inhoudelijke

⁹ Erie Tanja, *Goede politiek, De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam 2010) 145 t/m 149.

¹⁰ Ibidem, 145.

¹¹ Wolf, *Het geheim van de Telegraaf*, 124.

¹² Wolf, *Het geheim van de Telegraaf*.

¹³ Moeyes, *Buiten schot*, 273.

deel van de toespraak van de betreffende politicus. Ook interrupties werden niet standaard meegenomen in de *Handelingen*, tenzij de politicus die geïnterrupteerd werd op de interruptie antwoordde - en zelfs dan was het niet vanzelfsprekend. Tot slot waren de *Handelingen* geen woordelijk verslag: verkeerd uitgesproken woorden of zinnen werden door de stenografen geredigeerd, zolang er inhoudelijk niks aan de tekst veranderde.¹⁴ De kranten vormen om die redenen dan ook een noodzakelijke aanvulling op het bronmateriaal.

Voor het onderzoek zijn alle beschikbare landelijke kranten op de digitale krantenarchief Delpher geraadpleegd. In het geval van een ochtend- en avondeditie, is de avondeditie van de dag van de plenaire vergadering geraadpleegd. Alle edities van de landelijke kranten die de dag na een plenaire vergadering in de Tweede Kamer gepubliceerd zijn en gearchiveerd zijn in Delpher zijn geraadpleegd, te weten de liberale kranten *De Telegraaf*, *De Nieuwe Courant*, *Nieuw Rotterdamsche Courant* en *Het Vaderland*, de socialistische krant *Het Volk*, de protestants-christelijke kranten *De Standaard* en *De Nederlander* en de katholieke kranten *Het Centrum* en *De Amstelbode*. Met deze kranten zijn de belangrijkste spreekbuizen voor het verzuilde Nederland in het begin van de twintigste eeuw geraadpleegd.¹⁵

Via de *Handelingen*, secundaire literatuur en primaire bronnen zal gekeken worden hoe de parlementariërs op 3 augustus in de Tweede Kamer praatten over de kwestie van de godsvrede en hoe deze godsvrede zich in de drie debatten daarna uitte. Hoe formuleerden Nederlandse parlementariërs de 'godsvrede' in de debatten van 3 augustus 1914 en de dagen daarna? In hoeverre bespraken parlement en regering de waarde van het dualistisch principe? Maakten politici meer gebruik van *ethos*, *pathos* of *logos*, volgens de argumentatietheorie van Aristoteles?¹⁶ En wat zegt de retoriek in de toespraken over het standpunt van de Kamerleden en hun rol in het parlement? Na de *Handelingen* worden persberichten als een tweede type primaire bron onderzocht. Hoe reageerden de verschillende landelijke kranten op de godsvrede? In hoeverre deelden de kranten het belang van de godsvrede met het parlement en de regering?

¹⁴ Tanja, *Goede politiek*, 16.

¹⁵ Frank Harbers, 'Naar een massapers, 1869-1940', in: *De krant, een cultuurgeschiedenis* (Boom, Amsterdam 2019), 137 t/m 139.

¹⁶ Antoine Braet, *Retorische kritiek. Hoe beoordeel je overtuigingskracht?* (Amsterdam 2011).

Op basis van deze deelvragen tracht ik de hoofdvraag van dit onderzoek te beantwoorden: *Wat waren de kenmerken van de 'godsvrede', de consensus tussen het gehele Nederlandse parlement en de regering, in de vier plenaire debatten van augustus 1914?* Vanwege het gebrek aan gedetailleerde beschrijvingen over deze periode in de Nederlandse parlementaire geschiedenis is bewust gekozen voor een beschrijvende vraag. Bij de behandeling van de deelvragen zal echter ook een analyse gegeven worden van de beschreven onderdelen, door te kijken naar de betekenis van het bestudeerde en beschreven deel in de context van de thema's politiek dualisme, neutraliteit, politieke vertegenwoordiging en politieke overtuigingskracht.

Het eerste hoofdstuk is gewijd aan de context waarin de debatten zich afspeelden. Het is onderverdeeld in drie onderwerpen: de neutraliteit van Nederland in de Eerste Wereldoorlog, het extraparlamenteaire kabinet Cort van der Linden dat ten tijde van de Eerste Wereldoorlog regeerde en de politieke cultuur van de Tweede Kamer in 1914. Vanaf het tweede hoofdstuk zullen de plenaire vergaderingen behandeld worden, één vergadering per hoofdstuk. Vanwege het gebrek aan onderzoek naar de debatten na afkondiging van de godsvrede is het nodig om voor het voetlicht te brengen hoe de Kamerleden en bewindslieden tijdens de debatten hun toespraken vormgaven en wat de door hun gekozen woorden en stijl betekenden. Dat brengt met zich mee dat deze scriptie voor een deel zowel een reconstruerend als analyserend karakter zal hebben. Bij de behandeling van de toespraken zal de receptie door Nederlandse landelijke kranten beschreven en geanalyseerd worden. Ook zal bij de reconstructie en analyse van deze debatten en de reactie daarop gekeken worden naar de retoriek van de sprekers en mogelijke reacties van anderen daarop.

Hoofdstuk 1, De context van de Tweede Kamer in augustus 1914

Neutraliteit van Nederland

Op 4 augustus 1914 viel Duitsland België binnen na het aflopen van een ultimatum dat Duitsland aan België stelde. In de dagen daarvoor werden er al verschillende oorlogsverklaringen uitgeroepen. Dat er een grote oorlog was begonnen, was in heel Europa duidelijk. Nederland was al sinds 1830 neutraal. De neutraliteitspolitiek was bij het definitief verval van Nederland als grootmacht in de negentiende eeuw de nieuwe standaard geworden. Als reactie op de oorlogsverklaringen vaardigde de Nederlandse regering voor elke verklaring een aparte neutraliteitsdeclaratie uit, gericht op de landen die elkaar de oorlog verklaarden.¹⁷ Neutraliteit in de twintigste eeuw werd volgens de Noorse historicus Nils Orvik gekenmerkt door passiviteit en non-participatie van het neutrale land ten opzichte van de oorlogvoerende landen. De Nederlandse neutraliteit was echter een actieve neutraliteit die constant gekoesterd werd door de regering.¹⁸ Tijdens de eerste dagen na de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog werd er rekening mee gehouden dat de neutraliteit van Nederland binnen enkele dagen zou eindigen. Er zijn daarom historici die stellen dat de actieve neutraliteit waar Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog bekend mee werd pas vanaf begin oktober, met de val van Antwerpen, een feit was. Daarvoor was er wel sprake van een neutraliteitspolitiek, maar werd ook voorbereid op een mogelijke inval in Nederland. Dit werd onder andere gedaan door Nederlandse militaire troepen te concentreren in Noord-Brabant, nabij de Belgische grens waar Duitsland begin augustus heftiger Belgisch verzet aantrof dan de militaire bewindvoerders aanvankelijk verwacht hadden.¹⁹ Ook werd het Nederlandse leger nabij de kust van de Noordzee gemobiliseerd. Abbenhuis noemt dit een centrale component van de neutraliteit van Nederland. Het signaal dat van deze mobilisatie uitging was duidelijk: elke vorm van grensoverschrijding door oorlogvoerende landen zou door Nederland worden tegengehouden en tegengewerkt.²⁰

¹⁷ James John Porter, *Dutch Neutrality in Two World Wars*, ProQuest Dissertations Publishing (1980) 114.

¹⁸ J. den Hertog, 'Dutch Neutrality and the Value of Legal Argumentation', in: Den Hertog, J. en Kruizinga, S., *Caught in the middle: Neutrals, Neutrality and the First World War* (Amsterdam 2018) 31.

¹⁹ Porter, *Dutch Neutrality in Two World Wars*, 118 – 120.

²⁰ Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, 35 – 36.

Extraparlementair kabinet-Cort van der Linden

De periode van 1888 tot 1918 staat bekend als de periode van de antithese. In deze periode stond rechts (conservatief en confessioneel) tegenover links (progressief en niet-confessioneel²¹).²² De groeiende diversiteit van de Tweede Kamer was een gevolg van het uitbreiden van het kiesrecht eind negentiende eeuw. Bredere sociale herkomst bracht meer diversiteit en Kamerleden met een aristocratische achtergrond verdwenen steeds meer uit de Tweede Kamer.²³ Politici met verschillende ideologieën stelden zich vanaf eind negentiende eeuw in politieke groepen in de Tweede Kamer sterker tegenover elkaar.²⁴ In het verzuilde Nederland hadden deze politieke groepen elk hun eigen kranten, waarmee zij hun achterban van de ontwikkelingen in het parlement op de hoogte konden stellen.²⁵ Na twee confessionele kabinetten en een minderheidskabinet waar men geen goede herinneringen aan overhield, probeerde men na de Tweede Kamerverkiezingen van 1913 een kabinet over links te formeren, zonder de confessionele partijen. Dit streven liep vrij snel in het formatieproces stuk door interne conflicten bij de SDAP over de te varen koers. Bij een congres van de SDAP op 9 augustus 1913 werd met een krappe meerderheid het voorstel om mee te doen in de coalitie door de leden verworpen. Voor de liberalen resteerde hierdoor alleen de optie van een minderheidskabinet. In de geest van de antithese weigerden de confessionele partijen immers om met niet-confessionele partijen een coalitie te vormen. Daarop werd een extraparlamentaire kabinetsvorm onderzocht.²⁶ Dit extraparlamentaire kabinet werd datzelfde jaar nog gevormd, met de liberale partijloze Pieter Cort van der Linden als voorzitter van de ministerraad.²⁷ Vanaf zijn aantreden als voorzitter van het extraparlamentair kabinet streefde Cort van der Linden naar een 'zelfstandigheidspolitiek'. Als minister-president zonder band met een politieke partij presenteerde hij zich als een onafhankelijke bestuurder die leiding kon geven aan een land dat geen parlementaire meerderheid kon krijgen door de

²¹ Liberalen en socialisten werden allebei tot de linkerkant van het politiek spectrum gerekend.

²² J.J. Vis, 'Pacificatie tijdens de Grote Oorlog', in J.Th.J. van Den Berg, *De Eerste honderdvijftig jaar Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1747-1946* (Amsterdam 2013) 547.

²³ Bert van den Braak, 'Representerende het Nederlandse Volk', in: R. Aerts, C. van Baalen, J. Oddens, H. te Velde en D. Smit, *In dit huis, Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015) 339 t/m 341.

²⁴ Tanja, 'De Kamer krijgt de kiezer in beeld', in: R. Aerts, C. van Baalen, J. Oddens, H. te Velde en D. Smit, *In dit huis, Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015) 330; Piet de Rooy, *Ons stipje op de waereldkaart, De politieke cultuur van modern Nederland*, (vierde druk; Amsterdam 2014 2020) 144 – 145.

²⁵ Frank Harbers, 'Naar een massapers, 1869-1940' 137 t/m 139.

²⁶ J.J. Vis, 'Pacificatie tijdens de Grote Oorlog', 547 – 549.

²⁷ Ibidem, 549.

confessioneel-vrijzinnige antithesestrijd.²⁸ Het kabinet van Cort van der Linden zou later vooral bekend worden om de Pacificatie van 1917, waarin gelijkstelling van bijzonder onderwijs en openbaar onderwijs en de invoering van het algemeen mannenkiesrecht werd ingevoerd. Hiermee werden twee decennia lopende kwesties opgelost. Tegelijk was dit ook het kabinet dat Nederland uit de Eerste Wereldoorlog diende te houden.²⁹ De zelfstandigheidspolitiek van Cort van der Linden vergrootte volgens hem de neutrale status van Nederland in een oorlogvoerend Europa waarin het volkenrecht niet vanzelfsprekend gerespecteerd werd.³⁰

De Tweede Kamer begin 20^e eeuw

De Tweede Kamer van Nederland was een parlement waarin welsprekendheid van oudsher niet als een belangrijk aspect van het Kamerlidmaatschap werd gezien. Zaken dienden zakelijk geregeld te worden en in de vergadering na een uitwisseling van argumenten vastgelegd te worden. Dat was in het Nederlands parlement vanaf 1815 een belangrijker gegeven dan het voeren van een eloquente rede.³¹ Opwinding zoals in het Franse of in het Britse parlement was niet gebruikelijk en werd niet gewaardeerd in het Nederlandse parlement.³² De Nederlandse parlementaire debatten rond het begin van de 20^e eeuw werden gekenmerkt door kalmte. Zelfs de obstructie, die vooral door socialistische parlementariërs uitgevoerd werd, was in vergelijking met andere parlementen rustig te noemen.³³ Tweede Kamerleden stonden erom bekend lang van stof te zijn. Het verschijnsel van langdradige toespraken was aan het begin van de 20^e eeuw al een decennialang bekend verschijnsel. Al in de jaren zestig van de negentiende eeuw klaagde Thorbecke over het gebrek aan efficiënte discussie door de lange toespraken. Een oplossing hiervoor werd pas in 1919 gevonden met de invoering van de spreektijdbeperking.³⁴

Aan het begin van de twintigste eeuw werd retoriek in het parlement belangrijker. Tot de grondwetswijziging van 1917 werd de Tweede Kamer vaker gebruikt als een podium om retorisch de politieke kunsten te tonen. Dit verschijnsel van de Kamer als podium was echter

²⁸ Johan den Hertog, *Cort van der Linden (1846-1935). Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007). 405.

²⁹ Vis, 'Pacificatie tijdens de Grote Oorlog', 550.

³⁰ Den Hertog, *Cort van der Linden*, 406.

³¹ Te Velde, 'Staten-Generaal en parlement', in: R. Aerts, C. van Baalen, J. Oddens, H. te Velde en D. Smit, *In dit huis, Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015) 170.

³² Ibidem, 175.

³³ Tanja, *Goede politiek*, 145.

³⁴ Ibidem, 145 t/m 149.

een manier van werken dat maar door enkele politici, zoals Troelstra en Kuyper, toegepast werd. Het is daarom, zoals Te Velde betoogt, meer te beschouwen als een intermezzo dan als een omslag in de Nederlandse parlementaire cultuur.³⁵ Piet de Rooy verwijst in zijn boek over de Nederlandse politieke cultuur *Ons stipje op de wereldkaart* specifiek naar Troelstra's visie op welsprekendheid in de Tweede Kamer. Troelstra zag de Tweede Kamer volgens De Rooy als een podium om zijn redes met 'het volk' te delen, die vertegenwoordigd werden door de Kamerleden in de Tweede Kamer.³⁶ Retorische middelen werden echter wel toegepast. Een gebruikelijk retorisch middel dat Nederlandse parlementariërs gebruikten was *captatio benevolentiae*.³⁷ Door mooie woorden over de persoon of over het handelen van de persoon waarmee het debat gevoerd werd uit te spreken kon de politieke tegenstander gunstig gestemd worden.

Het Nederlands parlement moest, zelf verdeeld door de antithese en de verzuiling in de 20e eeuw tussen confessionele, liberale en socialistische partijen, aan het begin van de Eerste Wereldoorlog in allerijl bijeenkomen om het snelle werk van het extraparlementair kabinet en de situatie te bespreken met het oog op het behoud van neutraliteit én de voorbereiding op een mogelijke oorlog. In deze context kwam de Tweede Kamer op 3 augustus 1914, midden in het zomerreces en één dag voor de Duitse inval in België, in een spoedzitting bijeen.

³⁵ Ibidem, 180.

³⁶ De Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart*, 170.

³⁷ Tanja, *Goede politiek*, 148.

Hoofdstuk 2, Het eerste debat, een eensgezind parlement op 3 augustus 1914

Plenair debat van 3 augustus 1914

De speciale zitting van de Tweede Kamer op 3 augustus 1914 had als doel de nieuwe militaire en economische wetsvoorstellen, die in de dagen daarvoor door het extraparlamentair kabinet van Cort van der Linden in hoge snelheid waren ontworpen, goed te keuren.³⁸ Het belang om dit met spoed te doen was groot. Een sterke krijgsmacht was voor de Tweede Kamer in de jaren daarvoor namelijk geen prioriteit geweest. Het gevolg van ongeveer tachtig jaar aan succesvol neutraliteitsbeleid was dat militaire budgetten en een economie gericht op oorlogsvoering geen prioriteit hadden voor het Nederlands parlement en de regeringen begin 20^e eeuw.³⁹ Het behoud van de Nederlandse neutraliteit was op 3 augustus het doel, zoals het beleid al bijna een eeuw was geweest. Maar die neutraliteit was geen vanzelfsprekendheid meer. Veel Kamerleden leefden die dag in de veronderstelling dat de verwachte invasie van België door Duitsland ook tot een Duitse inval in Nederland zou leiden.⁴⁰

De plenaire zitting van de Tweede Kamer op 3 augustus 1914 werd gehouden met een agenda die niet deed vermoeden dat het om een speciale zitting ging. De parlementaire procedures in de vergadering werden in stand gehouden en de agenda werd gevolgd alsof het een reguliere zitting betrof. In de *Handelingen* staan alle besproken stukken en mededelingen genoteerd, waarbij steeds aangegeven wordt dat het voor kennisgeving aangenomen is of dat stukken toegezonden worden aan de Kamerleden en afdelingen/commissies.⁴¹ Op de vierde pagina van de *Handelingen* staan, voorafgaand aan de benoeming van de wetsontwerpen, de toespraken van de voorzitter van de Tweede Kamer, Hendrik Goeman Borgesius, en de voorzitter van de ministerraad, Pieter Cort van der Linden. De voorzitter, Goeman Borgesius, gaf in zijn toespraak aan dat de situatie in Europa verergerd was sinds de Tweede Kamer bijeengeroepen was. De gevolgen van de oorlog zouden volgens de voorzitter op economisch en financieel gebied voelbaar zijn in het neutrale Nederland, wat het belang van een bijeengekomen volksvertegenwoordiging in recestijd benadrukte. Om de neutraliteit te

³⁸ Moeyes, *Buiten Schot*, 76.

³⁹ Ibidem, 21.

⁴⁰ Ibidem, 76.

⁴¹ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 3 augustus 1914, 2581 t/m 2584.

waarborgen riep de Goeman Borgesius de Tweede Kamer op om samen te werken en onderlinge geschillen achterwege te laten.

“In dagen als wij thans beleven is de plicht van elke Volksvertegenwoordiging om met terzijdestelling van alles wat maar eenigszins op partijstrijd gelijk, onverdeeld en eendrachtig samen te werken en al het mogelijke te doen wat strekken kan om de veiligheid en de zelfstandigheid van ons volk te verdedigen en te beschermen. Moge het ons gelukken in den kortst mogelijken tijd die maatregelen van voorziening en noodweer tot stand te brengen, die onder de bestaande omstandigheden op dit oogenblik noodzakelijk blijken.”⁴²

De voorzitter van de Tweede Kamer deed in zijn toespraak een beroep op het plichtbesef van de Tweede Kamer. Met het belang van het behoud van neutraliteit en het feit dat een neutrale status ook gevolgen had op vooral economisch en financieel gebied gaf de voorzitter logische argumenten voor het belang van een goed functionerende volksvertegenwoordiging.

De voorzitter van de ministerraad, Cort van der Linden, hield daarna een toespraak voor het parlement. Eerst benadrukte de minister dat de wetsontwerpen die die dag in behandeling gingen zo snel mogelijk naar de Eerste Kamer dienden te gaan. Daarna benoemde Cort van der Linden de zware taak die de regering heeft en de verantwoordelijkheid die de regering en de koningin voelden om de Nederlandse bevolking te leiden in deze crisis. Cort van der Linden ronde zijn toespraak af met de hoop en verwachting dat de volksvertegenwoordiging de regering in het streven om buiten de oorlog te blijven zou blijven steunen.

“De Regeering zoude hare verantwoordelijkheid nauwelijks kunnen dragen indien zij niet zeker was van den wil van ons volk om alles te doen wat zijn harde plicht eischt. Wij zijn gereed en besloten onze onzijdigheid en, moet het, ons volksbestaan te handhaven met al onze krachten. Ons voegend naar Gods wil wachten wij vastberaden en koelbloedig af wat de toekomst brengt. De Regeering rekent op de trouwe medewerking der Staten-Generaal. Zij heeft het vaste vertrouwen dat deze, zich verheffend boven alles wat in gewone tijden verdeelt, bezield is met de gedachte aan de eenheid en het behoud van ons dierbaar vaderland.”⁴³

In deze toespraak deed Cort van der Linden een beroep op de emotie van de toehoorders in het parlement, nadat de voorzitter vooral een beroep deed op de logische redenering. Woorden als ‘verantwoordelijkheid’, ‘plicht’, ‘ons volksbestaan te handhaven met al onze

⁴² Ibidem, 2584.

⁴³ Ibidem.

krachten', 'vertrouwen' en 'eenheid' om de hoop op een vlotte afhandeling van de wetsontwerpen te realiseren zijn woorden waarmee de minister-president een beroep deed op de welwillendheid van de parlementariërs om hun politieke kleur en tegenstellingen los te laten voor het doel dat alle politici dienden na te streven: 'behoud van ons dierbaar vaderland'. De minister-president beriep zich hierbij niet op inhoudelijke argumenten of op de status van de regering, maar op de verantwoordelijk en emotie van de individuele parlementariërs. Naast een op *pathos* gerichte oproep richting de parlementariërs werd met het beroep op de verantwoordelijkheid ook een beroep op het karakter van de politici gedaan, het *ethos* van de toehoorders in de Kamer. In een politiek debat wordt het *ethos* van de tegenpartij vaak negatief belicht.⁴⁴ In deze oproep tot verbinding en het streven naar hetzelfde doel richtte Cort van der Linden zich echter juist op positieve bezorging van *ethos*, door te wijzen op het gemeenschappelijke doel van de hele Kamer. Met de woorden 'Ons voegend naar Gods wil...' bond de liberale partijloze minister-president bovendien de confessionele politici aan zich.

De Standaard noemde de rede van Cort van der Linden 'sympathiek'.⁴⁵ *Het Volk* schreef niet specifiek over de toespraak van Cort van der Linden. De socialistische krant sprak wel lof uit over de leden van het kabinet. In het bijzonder werd de aanwezigheid van de ministers Cornelis Lely en Nicolaas Bosboom geprezen respectievelijk vanwege het recente overlijden van minister Lely's vrouw en vanwege de slechte gezondheid van minister Bosboom in de maanden voorafgaand aan het debat.⁴⁶

Na de toespraken van de voorzitter van de Tweede Kamer en de voorzitter van de ministerraad werd de vergadering geschorst zodat de wetsontwerpen in de afdelingen besproken konden worden. Toen de vergadering na een uur weer hervat werd, werden alle wetsontwerpen zonder hoofdelijke stemming en met uitzondering van een kleine opmerking over een wijziging bij een wetsontwerp ook zonder beraadslaging aangenomen.⁴⁷ Hierop kregen de Kamerleden die het woord hadden gevraagd de mogelijkheid daartoe van de voorzitter. De Kamerleden die vervolgens het woord namen wilden niet reageren op de beraadslagingen, maar richtten zich in hun toespraak op de situatie in het algemeen. Als eerste kreeg CHU-voorman Alexander de Savornin Lohman het woord. De Savornin Lohman, een confessioneel Kamerlid, richtte zijn

⁴⁴ Braet, *Retorische Kritiek*, 52.

⁴⁵ 'Kameroverzichten, Tweede Kamer', *De Standaard* (4 augustus 1914).

⁴⁶ 'Kameroverzicht', *Het Volk* (4 augustus 1914).

⁴⁷ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 3 augustus 1914, 2586.

toespraak vooral op de verklaring waarom hij en zijn partij achter de oproep tot eensgezindheid in het parlement stonden. De Savornin Lohman begon zijn toespraak door te stellen dat Nederland in militair opzicht beter verdedigbaar was dan 44 jaar eerder, ten tijde van het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog. In *militair* opzicht was de situatie toen voor Nederland gevaarlijker geweest, zo stelde het Kamerlid. Daarop vervolgde de confessionele politicus dat de *politieke* situatie in 1914 echter wel gevaarlijker was dan het ooit eerder was geweest. Daarom kon de situatie waarin Nederland zich thans bevond als de gevaarlijkste toestand ooit gerekend worden. Waarom dat het geval was, liet De Savornin Lohman verder onbesproken.⁴⁸ In plaats van een uitleg te geven over de politieke toestand, gaf De Savornin Lohman aan dat het een tijd voor daden en van praten was. Daarna verwees De Savornin Lohman naar een “naburig volk”⁴⁹ dat ook in tijd van oorlog eensgezind achter de regering stond. De steun die de regering van dit land, dat De Savornin Lohman overigens niet bij naam noemde, genoot werd door de politicus als voorbeeld gebruikt voor hoe de Nederlandse bevolking zich zou moeten opstellen. Met deze argumentatie op basis van analogie onderbouwde De Savornin Lohman het belang om de regering te steunen, terwijl hij tegelijk wel het voeren van oorlog bleef afkeuren.⁵⁰ Over het eventuele voeren van oorlog en de houding van het parlement in deze tijden stelde de confessionele politicus namelijk het volgende:

“Hoeveel te lichter is onze taak; want wanneer wij in den oorlog mochten betrokken worden, kan dit om geen andere reden geschieden dan om onze vrijheid, zelfstandigheid en onafhankelijkheid te behouden en te bewaren. Er kan voor ons geen andere reden zijn voor strijd. Op geen punt is het Nederlandsche volk gevoeliger en meer eensgezind, dan wanneer zijn vrijheid zoowel binnenslands als buitenslands wordt bedreigd. Tegen een oorlog op dien grond gevoerd kan niemand, hoe pacifiek overigens gezind ook, bezwaar maken. Des te gemakkelijker kunnen wij het voorbeeld volgen van het volk waarop ik doelde. Misschien zullen ook wij wel eens meenen te bemerken, dat wij in vorige jaren misslagen begaan hebben; ook is het mogelijk, dat deze Regeering misslagen begaat; want wij zijn allen feilbaar. Maar onze taak is thans niet, telkens onze wijsheid of schijnwijsheid ten toon te spreiden, maar wel de volle en zware verantwoordelijkheid te laten rusten op hen, die geroepen zijn om ons land te verdedigen tegen elken aanval, en onze juiste of onjuiste critiek te besparen tot betere tijden. Laat ons

⁴⁸ Braet, *Retorische Kritiek*, 92.

⁴⁹ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 3 augustus 1914, 2586.

⁵⁰ Braet, *Retorische Kritiek*, 65.

bedenken, dat alles wat naar partijdigheid zweemt thans ter zijde moet worden gesteld. In ons leger dienen niet partijen, maar Nederlanders.”⁵¹

In dit stuk van zijn toespraak sprak De Savornin Lohman de wens uit dat de soevereiniteit van Nederland tegen alle invallers beschermd zal worden, zoals ook de regering van Cort van der Linden wilde uitstralen.⁵² Het gevoel van eenheid versterkt door het rationele besef dat in tijden van oorlog de bevolking als geheel achter de regering moet staan, gebruikte De Savornin Lohman daarna om zijn betoog te houden over de goedkeuring die op dat moment uitgesproken diende te worden over het handelen van de regering. Daarna riep De Savornin Lohman de Tweede Kamer, en daarmee de Nederlandse bevolking, op tot eenheid.⁵³ De toespraak van De Savornin Lohman is grotendeels opgebouwd uit inhoudelijke argumenten, *logos*. In zijn toespraak verwijst De Savornin Lohman naar God, waarmee hij zijn toespraak verbindt met de confessionele achterban.⁵⁴ *De Standaard* vatte de toespraak kort samen. Uitingen van receptie of oordeel door de krant ontbreekt.⁵⁵ *Het Volk* was streng in de beschrijving en het oordeel over de toespraak van De Savornin Lohman:

“Dan staat de heer Lohman op. Zijn redevoering wordt eerst in ademlooze stilte aangehoord, maar spoedig verslapt de aandacht. De inhoud is een weinigje beneden de verwachting: hoogdravend tenslotte over de koningin en het Opperwezen, maar weinig van praktische betekenis.”⁵⁶

De toespraak van De Savornin Lohman was, net als de toespraken van de andere politici, bedoeld om de eensgezindheid in het parlement uit te spreken en als eenheid achter de Nederlandse regering te staan. Vanuit de socialistische hoek werd de toespraak echter niet gewaardeerd. *Het Volk* bekritiseerde het gebrek aan praktische betekenis. De seculiere en republikeinse krant keurde zowel het betoog van De Savornin Lohman over de koningin, het staatshoofd van het land en onderdeel van de regering, als een verwijzing naar god, door *Het Volk* aangeduid als ‘het Opperwezen’, af. De eerdere verwijzing naar God door minister-president Cort van der Linden werd niet genoemd door *Het Volk*. Partij- en ideologiepolitiek leken voor *Het Volk* ook op 4 augustus 1914 belangrijker dan het beschrijven en waarderen van de eensgezindheid in het parlement. *De Telegraaf* daarentegen maakte duidelijk dat de

⁵¹ Ibidem.

⁵² Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, 35-36.

⁵³ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 3 augustus 1914, 2586.

⁵⁴ Braet, *Retorische Kritiek*, 52.

⁵⁵ *De Standaard*, ‘Kameroverzichten, Tweede Kamer’, 4 augustus 1914.

⁵⁶ *Het Volk*, ‘Kameroverzicht’, 4 augustus 1914.

verwijzingen naar de koningin en naar god juist goedkeurend ontvangen werden in de Tweede Kamer. Citaten waarin De Savornin Lohman naar de koningin en naar god verwijst worden letterlijk overgenomen in *De Telegraaf*, en aangevuld met de toevoeging “(Bravo’s)”⁵⁷.

Na De Savornin Lohman hield diens fractiegenoot, het CHU-Kamerlid De Visser, een korte toespraak. De Visser stelde dat het onthouden van op- of aanmerkingen door parlementariërs richting de regering een vanzelfsprekendheid was gezien de gebeurtenissen in de omringende landen. Het tonen van dankbaarheid was daarom gepast. Daarna stelde het Kamerlid tóch een vraag.

“Maar nu de groothandel – zal ik het maar noemen – door de aanneming van stuk 351 in belangrijke mate is geholpen, rijst met bescheidenheid, maar ook met ernst de vraag bij mij op, of de Regeering niet in overweging zou kunnen nemen, ook voor de andere geledingen van onze maatschappij wat men met een algemeenen term noemt een moratorium in te stellen.

Ik doe die vraag in den vorm van een in overweging geven aan de Regeering van deze ernstige, kiesche zaak. Ja zelfs, wanneer de Regeering niet bij machte is of het niet wenschen mocht vinden op dit oogenblik deze vraag te beantwoorden, dan zal ik mij voor het oogenblik met deze niet-beantwoording eveneens tevreden stellen, en volstaan met de zaak aan de ernstige overweging der Regeering aan te bevelen.”⁵⁸

Met grote voorzichtigheid stelde De Visser een vraag over het instellen van een moratorium. De retorische tactiek *captatio benevolentiae*, het gunstig stellen van degene met wie het debat gevoerd wordt, wordt hier door De Visser toegepast.⁵⁹ De Nederlandse pers besteedde evenwel nauwelijks aandacht aan de toespraak van De Visser. *Het Volk* merkte enkel op dat De Visser een vraag over het instellen van een moratorium had gesteld.⁶⁰ *De Telegraaf* gaf enkel een korte samenvatting van De Vissers toespraak. Bij de toespraak van De Visser stond bovendien geen reactie van de parlementsleden genoteerd.⁶¹

Veel langer van stof dan de eerste twee parlementariërs was SDAP-voorman Pieter Jelles Troelstra. Troelstra begon zijn toespraak met de stelling dat hij de mogelijkheid aanvaardde

⁵⁷ ‘Tweede Kamer’, *De Telegraaf*, (4 augustus 1914).

⁵⁸ Ibidem, 2587.

⁵⁹ Tanja, *Goede politiek*, 148.

⁶⁰ ‘Kameroverzicht’, *Het Volk*, (4 augustus 1914).

⁶¹ ‘Tweede Kamer’, *De Telegraaf*, (4 augustus 1914).

om namens de sociaaldemocraten uit te leggen waarom zijn partij haar steun voor de regering uitsprak.

“De gelegenheid, om van deze plaats die vraag te beantwoorden, wordt door mij gaarne aanvaard, ook al om redenen straks nader te ontvouwen, met het oog op de eigen partijgenooten, op dat deel des volks, dat gewend is onder de leiding der sociaal-democratie den strijd tegen kapitalisme en militarisme te voeren en waarvan een groot gedeelte op dit oogenblik geroepen is in het leger aan de grens de taak te vervullen welke het door de Regeering is opgedragen.”⁶²

Met deze uiting profileerde Troelstra zich nadrukkelijk als leider der sociaaldemocraten en spreekbuis van de vele mensen met sociaaldemocratische achtergrond die voor het leger waren opgeroepen waren en nu bij de grens gemobiliseerd stonden. Na deze argumentatie gebaseerd op zijn *ethos* lichtte de sociaaldemocratische politicus zijn steun aan de regering aan de hand van drie beleidsterreinen toe: de militaire maatregelen in eigen land, de economische maatregelen in eigen land en de buitenlandse politiek. Als leider van een partij die ook voor pacifisme stond, gaf Troelstra een logische redenering voor de steun aan de militaire maatregelen van de regering.

“Het standpunt, dat wij ten aanzien daarvan innemen, is dat de oproep van de troepen naar de grens niet plaats heeft met het doel om een oorlog te voeren, maar om Nederland van medegesleept te worden in een oorlog te vrijwaren, zoodat ik volkomen overeenstem met de woorden, door den geachten afgevaardigde uit Goes gesproken, toen hij de werkelijke bedoeling van den oproep van onze militaire krachten pacifistisch noemde.”⁶³

Het steunen van de door de regering opgestelde militaire maatregelen en mobilisatie van de Nederlandse troepen langs de grens van België en de kust richting Groot-Brittannië was geen steun voor een mogelijke oorlog, maar in de ogen van Troelstra wel een essentiële maatregel om de neutraliteit te kunnen behouden. Hiermee gaf Troelstra een inhoudelijk argument om in te stemmen met een, op het eerste opzicht weinig pacifistisch ogend, voorstel. Door te wijzen op de voordelige gevolgen van het streven naar een zo klein mogelijk risico voor Nederland om betrokken te worden bij de dreigende oorlog liet Troelstra zien dat de instemming paste bij het eigen pacifistische standpunt van de sociaaldemocraten.⁶⁴ In

⁶² *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 3 augustus 1914, 2587.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Braet, *Retorische Kritiek*, 42.

hoeverre de algehele mobilisatie terecht te noemen was, zo stelde Troelstra daarna, kon op het moment van spreken nog niet beoordeeld worden. Dat Troelstra net als de andere fractievoorzitters instemde met een nieuw mobilisatiekrediet zorgde voor zichtbare opluchting bij de andere Kamerleden en de regering.⁶⁵ Daarop stelde Troelstra, net als De Savornin Lohman voor hem, dat het niet het juiste moment was om kritiek te geven op de regering. Pas wanneer de dreiging voor Nederland voorbij zou zijn zou er kritisch naar de militaire maatregelen gekeken mogen worden, maar dan zonder de Nederlandse regering verantwoordelijk te houden. *De Standaard* stelde op 4 augustus 1914 dat Troelstra met deze boodschap “ook ditmaal een rede voor de tribune hield, maar in goede zin.”⁶⁶ Hoewel *De Standaard* met het eerste deel van die zin ruimte liet om kritiek te hebben op deze politieke stijl - waarin het parlement als tribune gebruikt wordt om het grotere publiek te bereiken - gebruikte de sociaaldemocratische fractieleider dit instrument tijdens het plenaire debat van 3 augustus 1914 volgens de krant dus goed. De stelling van Troelstra dat de SDAP “principiële aan de zijde der Regeering” stond staat dikgedrukt in hetzelfde artikel.⁶⁷ In deze kwestie diende men volgens de sociaaldemocratische fractievoorzitter vooral kritiek op het militaire en kapitalistische stelsel te hebben.

“De strijd tegen het militarisme – zo hebben wij het altijd gezegd – is in wezen een strijd tegen het kapitalistische stelsel in zijn geheel [...] Maar indien er eenige Regeering in Europa is, die onschuldig is aan de verschrikkelijke misdaad, die thans over Europa is losgelaten, dan is het – wij mogen dat met trots zeggen – wel de Regeering van ons land. Om deze reden mogen mijn geestverwanten, die met mij het militarisme afkeuren, dit bedenken: zij hebben hun afkeuring te richten tegen het stelsel, dat wij bestrijden; zij hebben hun afkeuring niet te richten tegen deze Regeering. Zij hebben hun plicht te doen als Nederlanders voor het groote doel, waarvoor zij zijn opgeroepen.”⁶⁸

Troelstra sprak in directe woorden rechtstreeks de regering en zijn medeparlementariërs aan. Zijn boodschap was echter over de hoofden van deze personen heen gericht aan zijn achterban. Deze achterban riep hij drie keer indirect op met de woorden ‘zij hebben’, om zo zowel goedkeuring voor het handelen van de regering uit te spreken als de afkeer tegen het kapitalistische en militaristische stelsel dat in zijn ogen de problemen in Europa creëert uit te

⁶⁵ Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht, Biografie van Pieter Jelles Troelstra*, 554.

⁶⁶ *De Standaard*, ‘Kameroverzichten, Tweede Kamer’, 4 augustus 1914.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 3 augustus 1914, 2587.

spreeken. Duidelijker dan de andere politici bleef Troelstra hiermee een belangenbehartiger voor zijn eigen ideologische achterban, waarbij hij zijn politieke kleur in de toespraak wist te verbinden aan de eensgezindheid in het parlement. De socialistische krant *Het Volk* was in het artikel van 4 augustus 1914 erg positief over de systeemkritiek die Troelstra had geuit.⁶⁹ Hoewel de krant aan het begin van het artikel aangaf dat er in die dagen eigenlijk geen ruimte voor partijpolitiek was, liet de krant niet na een oordeel vanuit ideologische hoek te geven.

Na het deel over militaire maatregelen, dat Troelstra dus ook gebruikte om systeemkritiek op het kapitalisme en het militarisme te geven, praatte de sociaaldemocratische fractieleider verder over de economische maatregelen die grote armoede en honger als gevolg van de oorlog dienden te voorkomen en bestrijden. Hoewel Troelstra aangaf tevreden te zijn met deze maatregelen, hield de politicus toch een lang betoog. Het belang van economische maatregelen om armoede en honger te voorkomen greep Troelstra aan om te wijzen op het gevaar dat zou ontstaan wanneer het tegenovergestelde plaats zou vinden.

“De binnenlandsche rechtsorde zal, indien deze oorlog eenigen tijd mocht duren, gevaar lopen, wanneer er geen zekerheid is dat er voor ieder die het noodig heeft in ons land brood beschikbaar is. De tijd voor hooge politiek is thans tijdelijk voorbij. Tot één politiek zullen wij meer en meer worden teruggedrongen: de doodeenvoudige politiek dat er in Nederland geen honger zal worden geleden. Nu juich ik toe de economische maatregelen die door de Regeering zijn genomen, maar zij zijn niet voldoende. Den waarborg dat niemand in Nederland hoeft te vreezen dat hij honger zal lijden, dien waarborg vinden wij in de thans aangenomen wetsontwerpen niet. Daar wordt gewaakt tegen opdrijving van prijzen [...] Ik hoop van de Regeering te vernemen of zij maatregelen beraamt om alsnog dien waarborg te geven, dien waarborg voor de menscheijkheid, dien waarborg vooral ook voor de inwendige veiligheid van den Staat in de komende tijden, opdat wij niet worden overgeleverd aan barbaarsche toestanden, die niemand van ons wil en die de ramp die ons reeds getroffen heeft nog veel erger zouden maken.”⁷⁰

Hier trad Troelstra op als de politicus die opkwam voor de zwakkeren in de samenleving, zoals het de leider van de sociaaldemocratie betaamde. Met het gebruik van een mix van *ethos*, *logos* en *pathos* riep hij de politiek op tot een andere manier van eensgezindheid, namelijk in het bestrijden van de binnenlandse problematiek van mogelijke honger door oorlog ontstaan. Door te stellen dat het wetsontwerp tegen prijsopdrijving niet genoeg was om armoede en

⁶⁹ ‘Kameroverzicht’, *Het Volk* (4 augustus 1914).

⁷⁰ Ibidem.

honger door de oorlog in Europa te voorkomen, toonde Troelstra inhoudelijke kennis van zaken (*logos*) en profileerde hij zich als de politicus die het voor de zwakkeren opnam (*ethos*).⁷¹ Troelstra appelleerde aan de emotie van het publiek met woorden als ‘waarborg voor de menselijkheid’ en de ‘waarborg [...] voor de inwendige veiligheid van de Staat’. Door nadruk te leggen op de gedeelde overtuiging dat niemand honger zou mogen lijden, bood de politicus de regering een onderwerp ter reflectie aan en hield hij vast aan de controlerende én adviserende rol van de volksvertegenwoordiging, ook al waren de wetsontwerpen reeds goedgekeurd. De toespraak van Troelstra was er een waar geen debat over gevoerd zou worden. Geen politicus zou immers de stelling betwisten dat niemand honger zou hoeven lijden.

Het laatste deel van de toespraak van Troelstra, in totaal drie pagina’s en vijf kolommen van de *Handelingen*, ging over de buitenlandse politiek. Met de grootst mogelijke voorzichtigheid deed Troelstra het verzoek om als volksvertegenwoordiging op de hoogte gehouden te worden van het buitenlandse beleid van de regering, zolang dit in het kader van de neutraliteit en de veiligheid van Nederland kon gebeuren.

“Het is ook alweer thans niet de tijd, om hier politieke beschouwingen te houden: ik doe geen voorstel, ik stel aan de Regeering op dit moment ook niet een eisch, ik wil echter een opmerking maken. En dat is deze, dat het Nederlandsche volk, met name de Vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk, er recht op heeft, voor zoover de veiligheid van den Staat het gedooft, op de hoogte te worden gesteld van de gevaren, die ons eventueel mochten bedreigen, op de hoogte te worden gesteld van die feiten van buitenlandsche politiek, die voor de levensbelangen van ons volk noodig zijn te weten. Ik herhaal, ik vraag der Regeering niet opening van zaken te doen, ik vraag zelfs niet van de Regeering aan de Kamer in comité generaal bepaalde mededeelingen te doen; vooral daarom niet, omdat een dergelijk, eenigszins geheimzinnig gedoe misschien ongegronde vrees zou kunnen opwekken. Ik vraag dus betrekkelijk niet een daad van de Regeering, maar ik zou mij niet verantwoord achten tegenover het volk, wanneer ik dit niet zeide. Ik verwacht dat de Regeering, telkens wanneer zij meent dat het kan zonder de veiligheid van den Staat in gevaar te brengen, de Volksvertegenwoordiging op de hoogte zal houden van de feiten van buitenlandsche politiek, die voor de Volksvertegenwoordiging noodig zijn te weten, opdat wij niet onnoodig eventueel worden geplaatst voor verrassingen, rakende de eerste belangen van het land.”

⁷¹ Braet, *Retorische kritiek*, 51.

Voor het stellen van deze vraag gebruikte Troelstra weer een op *ethos* gebaseerde argumentatie. Zijn stelling was immers dat het zijn verantwoording als volksvertegenwoordiger zou schaden wanneer hij niet een vraag zou stellen die in het belang van de bevolking was. Wel stelde Troelstra de vraag heel voorzichtig, ingekapseld in de mededeling dat hij als Kamerlid op dat moment de regering nergens toe wilde verplichten en ook niks verwachtte.

Dat Troelstra met alles zou instemmen en op een enkele, vrijblijvende opmerking na geen kritiek op de regering wilde geven, was van tevoren zeker geen vanzelfsprekendheid. Eén van de architecten van de snel ontworpen wetsvoorstellen, minister van Landbouw Treub, was in de jaren voorafgaand aan het extraparlamenteair kabinet Cort van der Linden meermaals stevig in debat gegaan met Troelstra.⁷² De ‘godsvrede’, het goedkeuren van het handelen van de regering door de gehele Tweede Kamer, zorgde er op 3 augustus echter voor dat er zelfs door Troelstra geen felle kritiek werd geuit. Wel stelde Troelstra zich in zijn betoog meermaals op als zowel de hoeder van de sociaaldemocratie als de hoeder van het algemeen belang van de volksvertegenwoordiging. Zijn betoog was grotendeels ingericht op *ethos* gebaseerde argumenten. De schrijver van de biografie van Troelstra, Piet Hagen, noemt de steun van Troelstra aan de voorstellen van de regering van begin augustus 1914 een pragmatische keuze, waarover Troelstra zou hebben gezegd: “Maar als de wereld draait(...) draaien wij mee.”⁷³ *Het Volk* noemde de toespraak van Troelstra “sober maar krachtig”.⁷⁴ Ook besteedde de krant aandacht aan de constatering dat de gehele Kamer aandachtig luisterde naar de toespraak van de sociaaldemocraat én zijn boodschap bovendien leek te waarderen. Troelstra gaf de langste toespraak van alle parlementariërs en *Het Volk* besteedde ook het grootste deel van het artikel over het debat op 3 augustus aan zijn toespraak. De liberale krant de *Nieuw Rotterdamsche Courant* benadrukte in zijn samenvatting van de vergadering de positieve receptie op de toespraak van Troelstra in het parlement.

“Met groote belangstelling en warme sympathie luisterde naar de welsprekende woorden van den leider der uiterste linkerszijde [...] Schoone woorden, die men vooral uit dezen mond gaarne hoorde.”⁷⁵

Na Troelstra waren er nog twee Kamerleden die het woord namen. Kamerlid Bos van de Vrijzinnig Democraten, de enige spreker van een partij die ministers leverde aan het

⁷² Diederick Slijkerman, *Enfant Terrible, Wim Treub* (Amsterdam 2016) 123.

⁷³ Hagen, *Politicus uit hartstocht, Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 2010) 561.

⁷⁴ ‘Tweede Kamer’, *Het Volk* (4 augustus 1914).

⁷⁵ ‘Tweede Kamer’, *Nieuw Rotterdamsche Courant*, (4 augustus 1914).

extraparlamentair kabinet, benadrukte dat het niet de tijd was voor debat of redevoeringen en sloot zich aan bij het standpunt dat partijverschillen opzij gezet moesten worden.

“Wij geven de Regeering geen denkbeelden in overweging, welke ook wel bij ons zijn opgekomen, wetende dat zij zelf in alle opzichten diligent is en voor de voorstellen het tijdstip zal aanwijzen dat geschikt is. Wij zouden al onze geachte medeleden in overweging willen geven om geen breedvoerige discussiën daarover te houden, opdat de kalmte weder zooveel mogelijk in het land terugkeere en overdreven voorstellingen wijken. Wij vertrouwen, dat met een koel hoofd, rustig te midden van den storm der tijden, Regeering en volk zich zullen handhaven: door eendracht sterk.”⁷⁶

Kamerlid Bos gaf met deze afsluiting van zijn toespraak, waarbij hij de regering bij voorbaat complimenteerde en stelde alles goed te keuren in het landsbelang, de ruimte en mogelijkheid aan de regering om zelfstandig zo goed mogelijk te handelen. Niet alleen keurde Bos goed wat de regering voorstelde, ook gaf Bos aan dat de controlerende taak van het parlement op dat moment even op een laag pitje werd gesteld. Als lid van de Vrijzinnig Democratische Bond, één van de twee liberale partijen die steun gaven aan het extraparlamentair kabinet bood Bos daarmee steun aan een kabinet dat in grote lijnen al door zijn partij gesteund werd. De Nederlandse pers besteedde daarom vrijwel geen aandacht aan deze toespraak. *Het Volk* schreef het volgende over Bos:

“Dr. Bos sprak namens de vrijzinnigen.”⁷⁷

Het Centrum besteedde ook kort aandacht aan Bos, waarbij duidelijk was dat liberalen en socialisten in de tijd van de verzuiling door *Het Centrum* als onderdeel van de linkerkant van het politieke spectrum gezien werden.

“De heer Bos sprak namens de geheele Linkerzijde, nadruk leggend op onze eenheid en hulde brengend aan de Regeering.”⁷⁸

Als laatste kwam namens de Anti-Revolutionaire Partij nog het Kamerlid Victor Henri Rutgers aan het woord. Dit Kamerlid vroeg enkel of de financiële toestand in het land houdbaar bleef, indien de Amsterdamse beurs in deze dagen van onzekerheid open zou gaan.

⁷⁶ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 3 augustus 1914, 2859.

⁷⁷ ‘Kameroverzicht’, *Het Volk*, (4 augustus 1914).

⁷⁸ ‘De Tweede Kamer’, *Het Centrum* (4 augustus 1914).

*De Telegraaf*⁷⁹, hun partner⁸⁰ *De Courant*⁸¹, en het katholieke blad *De Amstelbode*⁸² schreven enkel samenvattend over de inhoud van de toespraken, waarbij alle kranten de vormen van receptie (applaus, bravo's) noteerden wanneer dat in een deel van een toespraak van toepassing was.

Conclusie:

Op de eerste plenaire zitting van 3 augustus 1914, de dag dat Duitsland België de oorlog verklaarde en een dag voor de daadwerkelijke inval, was het duidelijk dat het voltallige parlement de wetsvoorstellen van het extraparlementair kabinet van Cort van der Linden zou goedkeuren. Als het plenaire debat met de afhandeling van deze hamerstukken afgerond zou zijn geweest, zou de zogenaamde 'godsvrede' een eenvoudig te beschouwen onderwerp zijn geweest. De Kamerleden De Savornin Lohman, De Visser, Troelstra, Bos en Rutgers, van respectievelijk de CHU (twee keer), SDAP, VDB en de ARP, namen na de hamerstukken echter het woord om verschillende redenen. De Savornin Lohman sprak als fractievoorzitter van de CHU zijn steun uit aan het beleid van de regering en baseerde zijn toespraak hierbij vooral op *logos*. De Visser nam als tweede parlementariër en CHU-lid het woord. Hij hield zijn toespraak beknopt door enkel één vraag te stellen aan de regering, over het instellen van een moratorium. Wel voegde De Visser hier met nadruk aan toe dat het antwoord op de vraag geen gevolgen zou hebben. Als fractievoorzitter en politiek leider van de SDAP maakte Troelstra van het debat gebruik om zijn rol als leider van de sociaaldemocraten duidelijk te maken. Zijn toespraak was daarom grotendeels op *ethos* gebaseerd. Ook wees Troelstra in zijn toespraak op het belang van de volksvertegenwoordiging om te blijven controleren en te adviseren. Kamerlid Bos van de VDB was de enige parlementariër die namens een coalitiepartij het woord voerde. Zijn toespraak was dan ook vrij kort en bestond enkel uit het betuigen van steun aan de regering. De toespraak van het ARP-Kamerlid Rutgers, ten slotte, betrof enkel een specifieke vraag.

De vragen die De Visser, Troelstra en Rutgers stelden, tonen aan dat de Tweede Kamerleden niet unaniem van plan waren hun taak als volksvertegenwoordiging neer te leggen en de

⁷⁹ 'Tweede Kamer', *De Telegraaf* (4 augustus 1914).

⁸⁰ Harbers, 'Naar een massapers', 129.

⁸¹ 'Tweede Kamer', *De Courant* (4 augustus 1914).

⁸² 'Tweede Kamer', *De Amstelbode* (4 augustus 1914).

wetsvoorstellen enkel als hamerstuk te behandelen. Dat deze leden alle drie ook onderdeel waren van de oppositie lijkt voorzichtig te wijzen op een politiek belang, de parlementariërs uit de oppositie van zowel confessionele als socialistische kant konden hiermee aantonen dat het streven naar neutraliteit niet enkel een zaak voor de liberalen was. Het plenaire debat van 3 augustus 1914 ondermijnde het idee van een 'godsvrede' niet.

Hoewel de politici geen verwijten richting de bewindslieden uitten, was de pers niet zo eensgezind. In lijn met de keuzes in de toespraak van Troelstra, die deze ook gebruikte om systeemkritiek op het internationale kapitaal en het militarisme te uiten,, schreef ook *Het Volk* een stuk over het debat dat duidelijk geïnspireerd was door de eigen socialistische achtergrond. Dit uitte zich het duidelijkst in zowel de lof voor Troelstra's toespraak als de afkeuring van de toespraak van de confessionele voorman De Savornin Lohman. De andere Nederlandse kranten hielden een oordeel over de toespraken grotendeels voor zich. Wel was de Nederlandse pers eensgezind in de opluchting en goedkeuring van de toespraak van Troelstra. Die goedkeuring zat hem echter niet in zozeer in de toon, maar vooral in het feit dat Troelstra zich aansloot bij de eensgezindheid in het parlement.

Hoofdstuk 3, Eensgezindheid en opluchting door het debat, 6 augustus 1914

In navolging van het plenaire debat van 3 augustus 1914, werd er tijdens het zomerreces opnieuw een debat gehouden op 6 augustus 1914. Hierin werd een wetsontwerp over het verlenen van amnestie en een wetsontwerp over zilverbonnen zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Na de afhandeling van de twee wetsontwerpen nam het Kamerlid Troelstra als eerste het woord. In zijn spreektekst sprak Troelstra direct zijn lof uit over het handelen van de Nederlandse regering in de dagen tussen 3 en 6 augustus. Na de lof werd ook zijn verwachting over de voortzetting van dat handelen uitgesproken.

“Ik druk de verwachting uit, dat de Regeering dat standpunt onverzwakt zal innemen. Zeer zeker gaan in deze omstandigheden onze sympathiën uit naar het heldhaftige volk van België; maar laat ons niet vergeten, dat wij die sympathie niet beter kunnen bewijzen dan door ook zelf met de handhaving van onze neutraliteit te staan of te vallen.”⁸³

Hiermee gaf Troelstra een steunbetuiging aan een van de strijdende partijen, namelijk België. Tegelijk hield het Kamerlid wel vast aan de neutraliteit door aan te geven dat Nederland in dit conflict het beste afzijdig kon blijven. *De Telegraaf* noteerde dat het parlement deze uitspraak van Troelstra met applaus ontving.⁸⁴ *Het Vaderland* was erg positief over de inhoud van de toespraak van Troelstra. Volgens *Het Vaderland* had de dag voor de toespraak van Troelstra een artikel in *Het Volk* gestaan dat deed twijfelen aan de eensgezindheid tussen de sociaaldemocraten en de rest van het parlement.

“Deze verklaring van mr. Troelstra is daarom van buitengewone beteekenis, omdat in *Het Volk* van gisteravond een hoofdartikel heeft gestaan, dat aan de gezindheid der S.D.A.P. in deze twijfel kon doen rijzen. Een artikel, dat het bewijs geeft, dat zelfs zij, die in den regel zeer koel van hoofd zijn, door de algemeene zenuwachtigheid kunnen worden aangegrepen. Nu is dus weer in het openbaar uitgesproken dat de Regeering en Volksvertegenwoordiging beide voorstanders zijn van de meest stipte handhaving der neutraliteit...”⁸⁵

De Amstelbode besteedde op 7 augustus 1914 ook aandacht aan het verschil tussen de inhoud van de toespraak van Troelstra en het artikel op 5 augustus in *Het Volk* verschenen.

⁸³ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 6 augustus, blz. 2594.

⁸⁴ ‘Bijeenkomst der Staten-Generaal, De Tweede Kamer’, *De Telegraaf*, (7 augustus 1914).

⁸⁵ ‘De Kamerzitting’, *Het Vaderland* (6 augustus 1914).

“Uit den mond van den heer mr. Troelstra had deze verklaring bijzondere beteekenis, omdat hij daardoor openlijk disqualificeerde een in deze omstandigheden onmogelijk en onbegrijpelijk hoofdartikel in “Het Volk” van gisterenavond, waarin tot partij kiezen tegen Duitschland werd aangespoord. De heer Vliegen, hoofd van de redactie van het soc. dem. orgaan, zat er baloorig bij. De Kamer applaudisseerde.”⁸⁶

Het bewaren van de eensgezindheid in het parlement door Troelstra werd goedkeurend ontvangen door de kranten die daarover schreven. Wel suggereren deze commentaren een oordeel over de houding van de redactie van *Het Volk* en hun functie als alternatieve spreekbuis voor de sociaaldemocratische achterban in het land. Voor de Nederlandse pers zat er een duidelijk verschil in het geven van een steunbetuiging aan België, het slachtoffer van de oorlog, en het betuigen van steun aan Duitsland, de agressor.

Na Troelstra nam VDB-Kamerlid Bos het woord. Het lid Bos begon zijn toespraak door zich achter de verklaring van Troelstra te scharen. Daarop hield het Kamerlid een betoog over wat hij beschouwde als de hoogste plicht van het Nederlandse volk, en dat daar geen verschil van inzicht over zou bestaan in de Kamer.

“Mij dunkt, daarover kan geen verschil van meening hier in deze Kamer bestaan, dat handhaving van volstrekte onzijdigheid in alle opzichten en naar alle zijden is de hooge plicht van ons volk. Daarvoor zetten wij al onze krachten bij en elk volk kan er rekening mede houden, dat het ons vast besluit is geen inbreuk toe te laten op onze rechten. Welke sympathieën in ons volk kunnen leven, welke hartstochten in den loop der gebeurtenissen zich kunnen openbaren, onze plicht is het ons zelf te beheerschen en slechts te letten op onze groote en uiterst zware taak: de handhaving onzer volstrekte onzijdigheid naar alle omstandigheden.”⁸⁷

Net als in het geval van Troelstra was het betoog van Bos over de eerste dagen van de oorlog en de rol van Nederland kort. Door te wijzen op de belangrijkste plicht van alle Nederlanders op het moment van spreken, namelijk het neutraal en zelfstandig blijven in de uitgebroken Europese oorlog, gebruikte Bos een logische argumentatie voor de eensgezindheid die het parlement op dat moment diende te hebben.⁸⁸ Bos riep de Nederlandse bevolking en impliciet ook het parlement op om te handelen in het belang van neutraliteits- en zelfstandigheidsbehoud. Met het gebruik van de woorden ‘plicht’ (twee keer) en ‘taak’ maakte

⁸⁶ ‘Tweede Kamer’, *De Amstelbode*, (7 augustus 1914).

⁸⁷ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 6 augustus, blz. 2594.

⁸⁸ Braet, *Retorische kritiek*, 38.

Bos duidelijk waar het handelen van het parlement op gericht moest zijn, namelijk steun aan het regeringsbeleid met het oog op het behoud van de neutraliteit. In tegenstelling tot Troelstra en zijn eigen inbreng op 3 augustus, stelde Bos dit keer wel vragen aan de regering. Deze waren gericht aan de minister van Landbouw, Handel en Nijverheid, de heer Treub en gingen over de toename van het aantal faillissementen en de mogelijke hulp van de regering voor ondernemers. Het Kamerlid gaf hierbij aan dat hij zich bewust was van het gegeven dat de regering op de hoogte was van de gevallen waar hij over sprak. Ook sprak Bos het besef uit dat de minister de gevallen op waarde schatte.

“Het heeft geen nut en ik zou het zeer ongeraden achten hier bijzondere gevallen daarvan aan te voeren. De Regeering kent ze en deze Minister van Landbouw, Handel en Nijverheid weet ze op de juiste waarde te schatten. Ik zou evenwel dit willen opmerken, dat niemand er aan kan en mag denken zijn werk op dezelfde wijze voort te zetten als in normale omstandigheden. Er zijn andere begrippen over hetgeen behoort en hetgeen niet behoort dan in normale omstandigheden. Het algemeen belang overheerscht op het oogenblik ten volle het persoonlijke. Ieder moet rekening houden met de bijzondere omstandigheden, waarin wij verkeerden.”⁸⁹

Deze passage in de toespraak van Bos bevat ook een oproep tot erkenning van een overstijgend algemeen belang en de plicht van het parlement om de regering te steunen bij het behoud van de neutraliteit. Met het stellen van de vragen toonde Bos aan dat het overstijgend algemeen belang voor eensgezindheid wel samen kon gaan met de controlerende taak van het parlement.

De Standaard schreef op 7 augustus 1914 kort over beide toespraken. Aan het verslag werd toegevoegd dat beide toespraken applaus vanuit het parlement kregen.⁹⁰ *Het Volk* besteedde afgezien van de opmerking van Troelstra over steun aan de regering nauwelijks aandacht aan de toespraken.

De Kamerleden Robert Rudolph Lodewijk de Muralt en Piet Aalberse namen als laatste twee sprekers het woord. Beide parlementariërs hielden het kort. Het liberale Kamerlid Muralt van de Liberale Unie stelde een vraag over de mogelijkheid voor Kamerleden om vrijwillig in het leger te dienen ter bescherming van het land zonder daardoor het Kamerlidmaatschap te verliezen. Ter vergelijking gaf Muralt aan dat “België en andere landen” een soortgelijke

⁸⁹ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914 6 augustus 1914, 2594.

⁹⁰ ‘Kameroverzicht’, *De Standaard*, (7 augustus 1914).

regeling mogelijk gemaakt hadden. Opvallend is dat Muralt met zijn vraag verwees naar een oorlogvoerend land, terwijl Nederland zelf neutraal was en gericht was op behoud van neutraliteit. Andere landen dan België werden ook niet bij naam genoemd. De katholieke Aalberse van de Algemene Bond der RK-kiesverenigingen hield het nog korter met een reflecterende vraag aan de regering over het instellen van een moratorium. De vraag over het instellen van een moratorium werd in de vergadering van 3 augustus ook al gesteld en toen afgewezen door de regering. De Nederlandse pers noemde de toespraken van Muralt en Aalberse wel, maar enkel in samenvattende overzichten zonder beschouwing.

Conclusie:

De plenaire vergadering van 6 augustus 1914 was aanzienlijk korter dan de eerste plenaire vergadering van 3 augustus 1914. De toespraken van Troelstra en Bos, als fractievoorzitters van de SDAP en de VDB, kregen applaus vanuit het parlement. Voor het parlement en de pers was vooral de toespraak van Troelstra van groot belang. Dat kwam doordat Troelstra in zijn toespraak de Kamer verzekerde dat de sociaaldemocratische fractie zich eensgezind achter de regering schaarde, samen met de andere fracties in het parlement. Over deze eensgezindheid was twijfel ontstaan in de Nederlandse pers door uitlatingen van *Het Volk* de dag vóór het debat. De toespraken werden ná de afhandeling van de wetsvoorstellen gesteld. De Kamerleden hielden met het stellen van vragen vast aan de controlerende taak van het parlement, maar deden dat wel op een manier die de eensgezindheid in het parlement niet in gevaar bracht. In de toespraken van de politici werd geen gebruik gemaakt van niet-argumentatieve middelen. De Nederlandse pers hield de beschrijvingen over het debat op 6 augustus kort. Enkel de inbreng van Troelstra werd van commentaar voorzien.

Met de vragen van Muralt en Aalberse van respectievelijk De Liberale Unie en Algemene Bond der RK-kiesverenigingen waren vertegenwoordigers van alle partijen in de Tweede Kamer aan bod geweest, met uitzondering van De Vrije Liberalen. Afgezien van de vraag van Kamerlid Muralt, die geen politiek gevoelig thema betrof, deden de liberale politici tot nu toe vooral oproepen tot eensgezindheid. De politici behorende tot de oppositie, de confessionelen en socialisten, lieten daarentegen meer van zich horen in de debatten.

Hoofdstuk 4, Zelfbeperking en de eerste vormen van kritiek, 26 augustus 1914

Aan het eind van het parlementaire jaar 1913-1914 kwam de Tweede Kamer nog twee keer in plenaire zitting bijeen. In de avondvergadering van de 26 augustus 1914 nam het SDAP-Kamerlid Troelstra tijdens de behandeling van enkele hamerstukken het woord. Bij een ander agendapunt nam de minister-president het woord om toe te lichten dat een wetsvoorstel ingetrokken werd, omdat er op basis van het verslag van de bespreking van het wetsontwerp in de afdeling geconcludeerd werd dat er geen consensus over het voorstel in de Kamer bestond. Ten slotte nemen enkele Kamerleden het woord om vragen aan het kabinet te stellen over de actualiteit.

Troelstra opende tijdens de behandeling van het wetsvoorstel *III. Aanvulling en verhooging van het VIde hoofdstuk der Staatsbegroting voor het dienstjaar 1914* de algemene beraadslaging. In zijn openingswoord verwees Troelstra kort naar het standpunt van de sociaaldemocratische fractie inzake het oorlogskrediet voor het leger en de vloot, het onderwerp dat die dag op de agenda stond. Daarna hield hij een toespraak die twee kolommen in de *Handelingen* besloeg. Het relaas van Troelstra dat volgde was er met name op gericht de regering en het parlement te informeren over de houding van de sociaaldemocraten ten opzichte van het krijgsgeweld dat nu al enkele weken woedde. Het Kamerlid gaf aan dat op basis van de staatsbegroting voor de marine en het leger bepaalde conclusies getrokken konden worden, maar dat zoiets op het moment niet gepast was omdat de oorlog al enkele weken gaande was en Nederland nog altijd in een preciaire situatie zat. Troelstra gaf daarom aan die conclusies uit te stellen tot een later moment. Daarna verwees Troelstra terug aan de eerste plenaire vergadering, op 3 augustus 1914, kort na het uitbreken van de oorlog.

“Toen wij den derden Augustus hier samenkwamen, was het onder den zwaren indruk van de gebeurtenissen en van gespannen verwachtingen en algemeen is het besef geweest hier in de Kamer en in het land, bij de verschillende partijen, dat op dat oogenblik alle partijschappen moesten zwijgen en wij als één man moesten staan voor de handhaving van onze internationale verplichtingen, ten einde zooveel als in ons vermogen was, den oorlog van ons gebied te weren. Intusschen is de oorlog uitgebroken en hebben wij de verschrikkingen kunnen aanschouwen die hij over de menschheid brengt. En nu, terwijl het Nederlandsche volk in zijn geheel onder den indruk is van de verschrikkelijke barbaarschheid van dezen oorlog, nu kan ik mij voorstellen, dat in ons land door meniggeen op het

oogenblik, dat het tweede oorlogskrediet wordt aangevraagd, de behoefte wordt gevoeld, dat uit deze Kamer te midden van het oorlogsgeweld een stem opgaat voor den vrede.”⁹¹

In dit deel van zijn toespraak refereerde Troelstra aan de reden waarom alle partijen in de eerste plenaire vergadering na het uitbreken van de oorlog eensgezind waren geweest. Troelstra stelde zich daarin op als volksvertegenwoordiger die niet enkel opriep tot handhaving van neutraliteit, maar ook tot pleitbezorger voor de vrede. Hiermee bracht het sociaaldemocratisch Kamerlid een standpunt in dat nog niet in de Kamer was geuit. Tegelijk hield Troelstra nog altijd vast aan de eensgezindheid in het parlement, door het wetsvoorstel over de begroting wel goed te keuren. In de rest van zijn toespraak maakte hij duidelijk dat het bewaken van de eensgezindheid in het parlement wel degelijk kon samengaan met het vervullen van de verplichtingen die elke volksvertegenwoordiger jegens zijn achterban had. Daarbij riep de sociaaldemocraat de andere partijen op om dat namens hun achterban ook te doen.

“Nu zal ik geen voorstel doen aan de Kamer om als geheel die stem te laten hooren, die ik meen dat gehoord moet worden. Ik zal aan ieder overlaten om op dit oogenblik te zeggen, wat hij zijn plicht acht. [...] De sociaal-democratische fractie in de Tweede Kamer der Staten-Generaal brengt op een oogenblik, dat de door het imperialisme ontketende wereldkrijg de burgers der strijdende natiën ter wederzijdsche verdelging tegen elkander ten oorlog heeft gevoerd, aan alle volkeren en rassen haar broederlijken groet.

In het bijzonder begroet zij de socialistische arbeidersklassen der strijdende Mogendheden, die wel het diepst de pijn moeten gevoelen, die de dwang tot broedermoord hun aandoet, omdat het jaar, waarin zij hun 25-jarig bestaan hunner Internationale hadden willen gedenken, tevens het jaar is, waarin de tot het laatst volgehouden pogingen dezer grootste vredesmacht om den oorlog te keeren, zijn mislukt.”⁹²

In dit deel van de toespraak deed het SDAP-Kamerlid een beroep op de emotie (*pathos*)⁹³ van de sociaaldemocratische achterban, zowel nationaal als internationaal. Dit bleek vooral uit het gebruik van woorden als “broedermoord”⁹⁴, “slagvelden worden doordrenkt met het bloed van duizenden proletariërs”⁹⁵, “broederlijk voor de verheffing hunner klasse vereenigd waren,

⁹¹ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 26 augustus 1914, 2602.

⁹² *Ibidem*, 2602 – 2603.

⁹³ Braet, *Retorische Kritiek*, 53.

⁹⁴ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 26 augustus 1914, 2603.

⁹⁵ *Ibidem*.

- nu aldus de nationale strijd tijdelijk de internationale broederschap brak..."⁹⁶, "...de ellende, waarin de oorlog hen stortte, niet te wijten aan elkander, maar aan het kapitalisme, dat den oorlog voortbracht..."⁹⁷. De verwijten van Troelstra aan het imperialisme, het kapitalisme en het nationalisme als veroorzakers van de oorlog en als aanjagers van polarisatie tussen internationaal verbonden sociaaldemocraten, zorgden niet voor interrupties van andere politici. Troelstra eindigde zijn toespraak met een oproep met verbindende intenties.

"Als de partij van den arbeid in een klein land, welks Regeering in geen opzicht aansprakelijk is voor het uitbreken van dezen oorlog en dat alleen door strikte handhaving zijner neutraliteit zijn taak, om buiten den oorlog te blijven, kan vervullen, acht zij zich dubbel geroepen alle vrienden van den vrede en speciaal de arbeidersklasse aan te sporen, om ook bij de vervulling van hun nationalen plicht verre te blijven van elke chauvinistische of nationalistische ophitserij en alles te doen, opdat uit de gruwelen van dezen oorlog het inzicht geboren worde, dat de gruwelen van dezen oorlog het inzicht geboren worde, dat de vestiging van een internationaal verbond der vrije volkeren van Europa hun onderlingen wedstrijd naar macht en winst moet vervangen, opdat voortaan elke oorlog onmogelijk zij."⁹⁸

In de afronding van zijn toespraak maakte Troelstra weer een gebaar richting de eensgezindheid, door de onschuld van de Nederlandse regering in de oorlog en het streven van die regering tot neutraliteit van Nederland te benadrukken. Volgens Troelstra was handhaving van de neutraliteit de enige correcte manier van handelen. Dit kwam overeen met de koers van het extraparlamenteair kabinet van Cort van der Linden.

De toespraak van Troelstra op de derde plenaire zitting in augustus kenmerkte zich, afgezien van twee korte verwijzingen naar eensgezindheid en neutraliteit, als een toespraak die specifiek gericht was op de sociaaldemocratische achterban. Het was een toespraak waarin de sociaaldemocratische fractievoorzitter veelvuldig gebruikt maakte van het niet-argumentatieve middel *pathos*. Daarmee liet Troelstra impliciet ook zijn *ethos* gelden. Met zijn kritiek op het nationalisme, militarisme en kapitalisme toonde Troelstra aan trouw te blijven aan de sociaaldemocratische leer. Deze tentoonstelling van *pathos* en *ethos* in een lange toespraak werd door de Nederlandse pers echter niet gewaardeerd.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

Het feit dat er een plenair debat werd gevoerd dat in de middag begon en tot halverwege de avond doorging over zaken die ook als hamerstuk afgehandeld hadden kunnen worden leidde tot kritiek van *Het Vaderland*. De krant begon zijn beschouwing over het plenair debat als volgt:

“Is het nu al mis met de zelfbeperking, die de Kamer zich aanvankelijk had opgelegd? De dag van gisteren was haar geen reclame.”⁹⁹

De toespraak van Troelstra wordt in de daaropvolgende tekst het meest bekritiseerd, volgens *Het Vaderland* vooral vanwege het ontbreken van het nut van de toespraak.

“... de Minister van Landbouw, mr. Treub, die feitelijk thans geen minuut kan missen, urenlang voor het front der Kamer worden vastgehouden, gelijk gisterenavond al geschiedde door een zeer lange en bijna geheel overbodige redevoering van den heer Troelstra, waarop mr. Treub moest antwoorden, zoo niet met een verdediging, dan toch met een zeer gedocumenteerde verklaring zijner daden en besluiten tijdens de crisis.”¹⁰⁰

Met de zelfbeperking van de Kamer refereerde *Het Vaderland* aan het beperken van het voeren van debat in de Kamer. De voorkeur van de krant ging naar een afhandeling van de wetsontwerpen als hamerstukken, opdat de regering het beleid kon laten uitvoeren in plaats van het voorstel te moeten verdedigen in de Kamer.

Het Volk schreef uiteraard wel positief over de toespraak van Troelstra en keurde de reacties van de andere Kamerleden op de toespraak juist af. De sociaaldemocratische krant roemde de emotievolle wijze waarop Troelstra de toespraak hield.¹⁰¹

“Zij ging onbegrepen aan het burgerlijk deel der Kamer voorbij. Er werd hoorbaar gegrinnikt en speciaal de rechterzijde misdroeg zich op walgelijke wijze, zoodat bij onze mannen het bloed begon te koken. De beumers en de Duymers en de Wijnbergens en hoe deze stumperds en oogverdraaiers verder mogen heeten, konden maar niet genoeg van hun verachting doen blijken toen het woord menselijkheid en mededoogen door 's lands vergaderzaal klonk. En toen de oorlog aan ons maatschappelijk stelsel werd geweten, snerpte hun gelach, schril en stom. En daar was méér nog dan misdadigheid zulk een domheid in dit beestige gedrag, dat sterker dan ooit tot ons sprak op dat

⁹⁹ ‘Kameroverzicht’, *Het Vaderland* (27 augustus 1914).

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ ‘Kamerkroniek’, *Het Volk*, (27 augustus 1914).

oogenblik de diepe zin der woorden van Jezus: “Vader, vergeef het hun want zij weten niet...” Zulke mensen brengen zulke oorlogen voort...”¹⁰²

Zowel de scherpe woorden die *Het Volk* gebruikte om het gedrag van de niet sociaaldemocratische Kamerleden te veroordelen, als de kritiek van *Het Vaderland* op de houding van Troelstra in de Kamer toont aan dat het ideaal van eensgezindheid en zelfbeperking niet altijd gold voor de parlementaire pers. De beschouwingen in de kranten tonen bovendien aan dat de invulling van de eensgezindheid en zelfbeperking door de verschillende partijen anders geïnterpreteerd werd. Waar de sociaaldemocraten de toespraak van Troelstra juist positief beoordeelden, zag de liberale krant *Het Vaderland* het gebruik van lange toespraken en het voeren van debat met de minister juist als een hindernis.

Bij de behandeling van de *Bevoegdheid tot verschuiving van den datum van verkiezing van wethouders en van vaste commissieën uit den gemeenteraad* toonde het kabinet van zijn kant dat eensgezindheid belangrijk was. Het wetsvoorstel, dat vragen en kritiek kreeg, werd uiteindelijk namelijk door Cort van der Linden ingetrokken.

“De Regeering had gemeend de eendracht te bevorderen door aan de gemeentebesturen ten aanzien van de keuze van wethouders grootere vrijheid te geven om naar omstandigheden te handelen. Nu echter uit het Verslag der Kamer blijkt, dat volgens het oordeel van vele leden dit doel niet zal worden bereikt en de Regeering er buitendien hoogen prijs op stelt, dat de verblijdende eensgezindheid in de Volksvertegenwoordiging ongestoord bewaard blijve, meent de Regeering dit onderwerp niet te handhaven.”¹⁰³

Het streven naar eensgezindheid was kortom niet enkel een kwestie van volgzaamheid van het parlement. Met deze handreiking toonde premier Cort van der Linden dat het parlement ook in deze eerste maand van de Eerste Wereldoorlog nog een belangrijke controlerende functie had. Wel zorgden de reacties op de toespraak van Troelstra in het geval van *Het Volk* voor een meer sceptische houding tegenover het idee van een godsvrede. Dit uitte zich onder meer in een ironische opmerking over bovenstaand gebaar van de regering.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 26 augustus 1914, 2603.

“De regering nam het wetje terug om de “verblijdende eensgezindheid in de natie” niet te verstoren.... Na het gedrag der heertjes, terwijl Troelstra zijn verklaring voordroeg, klonken deze woorden als bijtende ironie.”¹⁰⁴

Het Vaderland was evenmin positief over de terugtrekking van het wetsvoorstel en de uitleg dat dit gebaar de eensgezindheid ten goede zou komen. Net als *Het Volk* noemde *Het Vaderland* de woorden van de minister-president ironisch.

“Men scheen de ironie dier woorden voldoende te gevoelen.”¹⁰⁵

Na deze toezegging van de minister-president gaf de voorzitter aan dat de afhandeling van de wetsvoorstellen ten einde was gekomen. Daarop werd een algemene beraadslaging geopend. De voorzitter opende deze beraadslaging met de mededeling dat enkele Kamerleden vragen aan de regering omtrent de actualiteit hadden. De minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, de minister van Oorlog én de minister van Justitie waren bij deze beraadslaging aanwezig.

Het Kamerlid De Jong van de Liberale Unie hield als eerste een toespraak en stelde daarbij vragen over drie onderwerpen. Het Kamerlid begon met een vraag aan minister Treub over de aanwezige levensmiddelen en de distributie daarvan in oorlogstijd. Vervolgens stelde het Kamerlid een vraag aan de minister van Oorlog over de bevoegdheid die burgemeesters in het land hadden om vergoedingen aan gezinnen van opgeroepen militairen te stoppen wanneer de huishuur niet betaald werd. Hierbij stelde het Kamerlid dat het lovenswaardig was hoe snel de regering de regeling omtrent de vergoeding had opgezet. Eén aspect uit de regeling verdiende volgens het Kamerlid echter nog de aandacht, namelijk dat het niet de rol van burgemeesters was om als huisbaas op te treden. De Jong vroeg of de minister het met deze stelling eens was. Ten slotte bevroeg het Kamerlid ook nog de minister van Justitie over particuliere loterijen en de verzekeringen die burgers daarop konden afsluiten. In dit deel verwees De Jong naar de bijzondere maatregelen die de regering in de weken daarvoor had genomen, suggererend dat daarin ook een oplossing voor het probleem omtrent particuliere loterijen en het geld dat men kon verliezen te vinden was.

¹⁰⁴ ‘Kamerkroniek’, *Het Volk* (27 augustus 1914).

¹⁰⁵ ‘Kameroverzicht’, *Het Vaderland*, (27 augustus 1914).

“Het zuiver juridisch recht van Lotisico staat misschien vast, maar het moreele recht om zoo te handelen zal wel door niemand worden toegegeven en een ieder zal het wel er mede eens zijn, dat, waar de buitengewone omstandigheden van deze dagen menigmaal buitengewone maatregelen van de Regeering wettigen, hier mag worden gevraagd, of het ook niet op den weg der Regeering ligt te zorgen, dat de enorme bedragen, welke door de houders der polissen zijn gestort [...] wel veilig zijn gesteld. Het ware wel wenschelijk dat de Regeering bij de buitengewone maatregelen, die zij met zooveel energie heeft genomen, ook ten deze buitengewone maatregelen overwoog.”¹⁰⁶

Het Kamerlid De Jong gebruikte in zijn argumentatie de analogie van de zogenoemde buitengewone omstandigheden en buitengewone maatregelen om zo te onderbouwen dat hetgeen hij vroeg ook als buitengewone maatregel gezien kon worden.¹⁰⁷ De Jong stelde dit verzoek echter niet als eis. Met de woorden ‘wenschelijk’ en ‘overwoog’ vroeg het Kamerlid impliciet om een reactie van de minister van Oorlog, maar gaf het Kamerlid ook de ruimte om dit verzoek af te laten wijzen. Daarop nam Kamerlid Troelstra weer het woord. In zijn toespraak ging Troelstra in op de rol van de regering, de rol van het parlement en de verhouding tussen de twee machten. Dit deed Troelstra aan het begin van zijn toespraak door in het algemeen te praten over de rollen van beide instituties.

“Wij juichen toe het initiatief, dat door de Regeering daarbij is ontwikkeld en in een tijd als deze zeker onmisbaar is. [...] Maar, Mijnheer de Voorzitter, men heeft toch als lid der Volksvertegenwoordiging daarbij het gevoel, dat de Volksvertegenwoordiging daarbij eenigszins in het gedrang komt. Dit is één reden waarom ik meende over dit punt te moeten spreken. De grens tusschen initiatief en eigenmachtig optreden is natuurlijk de bij de taak, welke thans aan de Regeering is opgelegd, niet altijd even goed in het oog te houden. Het uitvoerend gezag is wel verplicht zich daarbij nu en dan te bewegen op het gebied, dat eigenlijk aan de Wetgevende macht toekomt. Dit alles klemmt te meer, waar het optreden van de Regeering bestaat in het nemen van maatregelen, die, waren zij in gewone tijden genomen, vrijwel op revolutie zouden gelijken [...]”

“Nu is het natuurlijk, dat ik daarvan allerminst een verwijt maak; integendeel, de Regeering moet handelen, zooals zij doet en ik hoop, dat zij zoo krachtig mogelijk in dien geest zal blijven handelen. Toch acht ik het een constitutioneele plicht van de Volksvertegenwoordiging, om, nu wij dezen koers, onder den drang der omstandigheden, hebben moeten inslaan, met dubbele zorg te waken, dat zij bij dit alles haar recht van controle onverzwakt kan blijven handhaven. Moet de Volksvertegenwoordiging

¹⁰⁶ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 26 augustus 1914, 2604.

¹⁰⁷ Braet, *Retorische Kritiek*, 44.

in dezen tijd veel aan de verantwoordelijkheid der Regeering overlaten, zij heeft daarbij haar eigen verantwoordelijkheid niet te vergeten en in de buitengewone omstandigheden, waarin ons volk thans verkeert en waarschijnlijk nog geruimen tijd – helaas – zal blijven verkeerren, is de verantwoordelijkheid van de Staten-Generaal zeker dubbel groot.”¹⁰⁸

In dit deel van de toespraak wordt het ongemak en de spanning over het gebrek aan dualisme zoals door Troelstra ervaren duidelijk. Zijn manier van spreken in dit gedeelte, waarin hij zich bovenal als lid van de volksvertegenwoordiging presenteert in plaats van als leider van de sociaaldemocratische fractie, verschilde duidelijk van de retoriek die hij tijdens de eerste plenaire vergadering van 26 augustus 1914 tentoonspreidde. In die toespraak gebruikte Troelstra veel woorden die herkenbaar waren voor zijn sociaaldemocratische achterban. Ditmaal gebruikte de politicus in zijn toespraak echter inhoudelijke argumenten gericht op de rol van de volksvertegenwoordiging. Het is daarom waarschijnlijk een weloverwogen keuze van Troelstra geweest om beide toespraken apart te houden en andere invalshoeken te gebruiken en met ander publiek tot wie hij zich richtte.

Na een algemeen deel over de taken van de regering en het parlement ging Troelstra meer concreet in op zaken die zich in de actualiteit van dat moment afspeelden en die de spanning tussen de Kamer en kabinet volgens het Kamerlid illustreerden. Als eerste noemde Troelstra het feit dat de besluiten van de regering tot stand komen na advies van experts.

“Het gevaar ligt voor de hand, met volle waardeering van personen, dat eenzijdige voorlichting kan worden gegeven en dat behartiging van het algemeen belang zal komen onder den invloed van particuliere kapitalistische belangen. De beraadslagingen, die aan de maatregelen van de Regeering voorafgaan, vinden niet plaats in het openbaar, onder de controle van het publiek. Wij weten gewoonlijk niet eens, wie de raadslieden der Regeering zijn. Alles gebeurt in raadkamer. Dat alles leidt er toe, dat de Volksvertegenwoordiging te meer aanleiding heeft, zich haar verplichting van controle ook in deze buitengewone tijden bewust te zijn.”¹⁰⁹

Met het gebruik van de woorden ‘particuliere kapitalistische belangen’ lijkt het alsof Troelstra weer voor een zuiver sociaaldemocratisch perspectief koos. Het Kamerlid gaf echter aan dat het gebrek aan transparantie een reëel gevaar met zich meebracht. Hiermee creëerde Troelstra een logische opbouw van zijn kritiek: door het gebrek aan transparantie kon de

¹⁰⁸ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 26 augustus 1914, 2604.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

volksvertegenwoordiging zijn controlerende taak niet goed uitvoeren. Troelstra gaf hiermee aan dat het belang van de controlerende taak ook in tijden van eensgezindheid niet vergeten mocht worden. Troelstra vroeg zich vervolgens af hoelang de oorlog nog zou duren en gaf daarbij aan dat gezien de onzekerheid daarover een grote verantwoordelijkheid rustte bij de beleidsmakers en controleurs. Om de ernst van de economische situatie te benadrukken onderbouwde Troelstra zijn stelling met statistieken over de aantallen werklozen in Rotterdam en Amsterdam en de middelen die de gezinnen van deze werklozen ter beschikking hadden.

“Ik geef dit slechts als voorbeeld, alleen opdat wij diep onder den indruk zullen zijn hiervan, dat ontzaglijk veel noodig zal zijn, zal er voldaan zijn aan het woord, dat ik den Minister van Landbouw met genoeg heb hooren zeggen: dat ook hij zich tot taak heeft gesteld te zorgen, dat er gedurende den oorlog in Nederland geen honger zal worden geleden. [...] Wij hooren critiek op iets wat de Regeering doet of op iets wat de Regeering niet heeft gedaan. Wanneer ik nu bij de toelichting van wat ik nog verder te zeggen heb, enkele grepen doe uit het vele werk dat de Regeering op zich heeft genomen, dan wensch ik daaraan nog niet het karakter van critiek te verbinden, maar dit meer te doen bij wijze van toelichting tot de conclusie waartoe ik wensch te komen. Want het werk is veelomvattend, en wij kunnen de maatregelen der Regeering op zichzelf, los van het andere, niet naar waarde beoordeelen. Om elken maatregel op zich zelf te kunnen beoordeelen moeten wij een overzicht hebben over het geheel.”¹¹⁰

Hiermee diende Troelstra het verzoek in om een overzicht te krijgen van de verschillende economische maatregelen die de regering wenste te nemen om de voedselvoorziening en het inkomen van burgers op peil te houden en de beleidsmaatregelen om publieke instituties als gemeenteraden te functioneren. Daarbij gaf het Kamerlid de nuance dat dit verzoek niet ingediend werd om kritiek te geven op dat moment. Met deze opmerking toonde Troelstra aan alsnog in lijn met de eensgezindheid te staan, maar toch zijn taak als controleur van het parlement in stand te willen houden. Met het oog op diezelfde eensgezindheid begon de SDAP-fractievoorzitter zijn slot als volgt:

“Ik zal niet verder aandringen, maar den wensch uitspreken, dat de Regeering de verklaring zal kunnen afleggen...”¹¹¹

¹¹⁰ Ibidem, 2605.

¹¹¹ Ibidem, 2606.

Waar de eerste toespraak van Troelstra van 26 augustus 1914 door de meeste kranten niet besproken werd, besteedden de kranten wel aandacht aan de tweede toespraak. *Het Vaderland* was wederom kritisch op deze lange toespraak van Troelstra.

“... de heer Troelstra d.c.t. hield een verschrikkelijk lange speech en vroeg de Regeering verantwoording voor allerlei daden en maatregelen. Doet de Regeering dit en doet de Regeering dat....”¹¹²

De confessionele krant *De Nederlander* was op 27 augustus 1914 iets milder in het oordeel over Troelstra's toespraak, maar toonde alsnog kritisch.

Men vindt ze in ons verslag afgedrukt en ieder neme er uit wat er hem 't best uit lijkt. Wij voor ons stellen het met de goede bedoeling: inderdaad, men wil zijn hart al zoo eens lucht geven! Maar ach, hebben wij waarlijk van woorden in deze dagen van daden – van jammerlijke en van gezegende daden! – niet méér dan genoeg? Wat helpt het of wij exlameeren? De heer Troelstra deed het, blijkbaar zenuwachtig en onder den indruk van zijn bedoeling, maar het imponeerde niettemin geenszins; de Kamer is niet in een stemming om naar zulke getuigenissen te luisteren, die enkel woord zijn. Alleen de socialisten applaudiseerden.”¹¹³

De Amstelbode en *De Nieuwe Courant* besteedden weinig aandacht aan de toespraak van Troelstra, maar beide kranten wezen op de lauwe receptie van die toespraak.

“Er ging een soort van hoongelach op onder de aanwezigen en niemand nam er verder notitie van. Wat dan ook maar het beste was.”¹¹⁴

Op *Het Volk* na, was de Nederlandse pers dus minder positief over het optreden van Troelstra dan ten tijde van de eerste twee plenaire debatten van augustus 1914. Het belang van het wijzen op de eensgezindheid van het parlement door parlementariërs werd niet langer door de pers gedeeld. Lange toespraken van Kamerleden werden vanaf de derde vergadering in augustus 1914 door verschillende kranten eerder als onnodige vertraging van de belangrijke taak die de Nederlandse regering had gezien, dan als een te prijzen onderdeel van de verhouding tussen de regering en het parlement.

Als laatste volksvertegenwoordiger hield Kamerlid Schaper, net als Troelstra lid van de SDAP, een toespraak. Schaper begon zijn toespraak met een verwijzing naar de woorden van

¹¹² Ibidem.

¹¹³ ‘Kameroverzicht’, *De Nederlander*, (27 augustus 1914).

¹¹⁴ ‘Tweede Kamer, Avondzitting’, *De Amstelbode* (27 augustus 1914).

Kamerlid De Jong over de klachten over burgemeesters die de rol van huisbaas aannamen. Schaper koos in zijn toespraak voor een scherpe stelling.

“...in elk geval ontzeg ik den burgemeesters het recht, aan de betrekkingen der militairen te zeggen: gij krijgt de uitkeering niet tenzij gij uw huishuur betaalt. [...] Daarmede heeft hij niets te maken.”¹¹⁵

Hierop las het socialistische Kamerlid een brief voor uit *Het Volk* van 25 augustus, waarin een brief van de burgemeester van Kesteren aan een vrouw van een militair was afgedrukt. Hij zei daarna het volgende:

“Ik vertrouw, dat de Minister het met mij eens is, dat deze burgemeester absoluut het recht mist, een dergelijken brief te schrijven.”¹¹⁶

Schaper maakte in deze toespraak duidelijk kenbaar dat de gang van zaken omtrent de uitkeringen van gezinnen van militairen en met name de rol die burgemeesters daarin speelden in zijn ogen afkeurenswaardig waren. Een aanpak van de regering op dat punt was dan ook gewenst. Ook vroeg Schaper de minister van Oorlog de Nederlandse militairen niet onnodig zwaar te laten trainen, en riep hij de Nederlandse militairen op om niet zomaar op te geven bij zware trainingen.

“Ik zou den mannen willen toeroepen: zoekt uw onaangename gevoelens niet te uiten door achter te blijven en neer te vallen, er is nu eenmaal een zekere oefening noodig. Maar ook hier roep ik den Minister toe: maak het niet onnoodig hard.”¹¹⁷

Conclusie:

In het derde debat van augustus 1914 werden alle wetsvoorstellen op één na weer als hamerstuk behandeld. Het wetsvoorstel VI *Bevoegdheid tot verschuiving van den datum van verkiezing van wethouders en van vaste commissieën uit den gemeenteraad* werd door de gemeente teruggetrokken vanwege de vele vragen en de kritiek die het voorstel bij parlementariërs opriep tijdens de behandeling in de afdeling voorafgaand aan de plenaire beraadslaging. Minister-president Cort van der Linden verklaarde dat de regering hiertoe besloot om de eensgezindheid in het parlement te waarborgen, waarna verschillende kranten om uiteenlopende redenen de ironie hiervan benadrukten. Met het intrekken van het

¹¹⁵ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 26 augustus 1914, 2606.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Ibidem, 2607.

wetsvoorstel was het signaal afgegeven dat de eensgezindheid in het parlement niet betekende dat de regering de vrijheid had om álles te doen zonder rekening te hoeven houden met het parlement.

De behandeling van de wetsvoorstellen in de Tweede Kamer was kort. De Kamerleden De Jong en Schaper hielden korte toespraken waarin ze concrete vragen aan de ministers stelden. De Nederlandse pers had hier weinig aandacht voor, behalve in de vorm van samenvattende artikelen. In tegenstelling tot de debatten van 3 en 6 augustus 1914 werden bij deze toespraken niet over de ontvangst geschreven. Dit lijkt meer in lijn met de reguliere vorm van debatteren zoals in het Nederlands parlement gebruikelijk was en waarbij uitgesproken vormen van goed- of afkeuring zeldzaam waren.

Een uitzondering in het debat van 26 augustus was opnieuw de sociaaldemocratische fractievoorzitter Troelstra. In twee verschillende toespraken nam de politicus lang het woord. De eerste toespraak was vooral gericht aan de sociaaldemocratische achterban. In deze toespraak gebruikte Troelstra een mix van *ethos* en *pathos*. In de tweede toespraak richtte Troelstra zich juist tot de regering en sprak hij in zijn op *logos* gebaseerde betoog over de rol van het parlement als controlerend instituut. De inhoud van die toespraak werd echter niet geprezen door de Nederlandse pers. De summiere aandacht die de Nederlandse pers aan Troelstra gaf was, met uitzondering van *Het Volk*, voornamelijk negatief. Een belangrijke reden hiervoor was de mening van de Nederlandse pers dat het debat onnodig lang duurde. Een teken van goedkeuring middels het geven van applaus of het roepen van bravo werd na het debat van 26 augustus niet genoteerd door de pers.

Hoofdstuk 5, Discutabel wetsvoorstel en de rol van het parlement, 31 augustus 1914

Tijdens de vierde plenaire vergadering van augustus 1914 werden weer enkele wetsvoorstellen aan de orde gesteld om de Nederlandse situatie te midden van het krijgsgeweld veilig te stellen. Tijdens deze plenaire vergadering, die 27 dagen nadat Duitsland België binnen was gevallen plaatsvond, was de godsvrede in de Tweede Kamer nog altijd duidelijk aanwezig. Dat betekende echter niet dat de wetsvoorstellen allemaal klakkeloos zonder beraadslaging aangenomen werden.

De plenaire vergadering werd op 31 augustus 1914 gehouden, de verjaardag van koningin Wilhelmina. *De Standaard* schrijft hierover dat het ongewoon was voor het parlement om te vergaderen op de verjaardag van de koningin. Begrip voor deze keuze was er wel bij de krant. De oorlog in Europa liet immers geen ruimte om vergaderingen langer dan nodig uit te stellen. Met goedkeuring verwees de krant dan ook naar de toespraak die de voorzitter van de Tweede Kamer aan het begin van de vergadering hield en waarin hij de koningin eerde. Ook vermeldde de krant dat daarop door de gehele Kamer, minus “enkele mede aanwezigen en staande toevoerende socialistten”, “Leve de Koningin!”¹¹⁸ werd geroepen.

Bij de daaropvolgende beraadslagingen vroeg het liberale Kamerlid Marchant van de Vrijzinnig Democratische Bond, het woord bij artikel 6 van het wetsvoorstel II: *Bepalingen betreffende den geld- en fondsenhandel in de tegenwoordige buitengewone omstandigheden*. Het Kamerlid maakte in zijn inleiding direct duidelijk dat het als moeilijk ervaren werd om een debat te houden over een wetsvoorstel dat bedoeld was voor in een noodtoestand.

“Het is onder de tegenwoordige omstandigheden moeilijk, met bezwaren te komen tegen wetsontwerpen, die zijn ingediend in de overtuiging, dat wij verkeeren in een noodtoestand, die wettelijke maatregelen van bijzonderen aard vereischt. Te moeilijker is dat, waar wij staan tegenover een bewindsman, aan wien in deze dagen te recht en tot mijn groote vreugde van alle kanten, uit alle partijen en uit alle kringen een warme hulde wordt gebracht voor alles, wat hij in het belang van ons land doet, aan zijn buitengewone werkkraft, aan zijn onpartijdig bewind, aan zijn krachtige regeering. Vooral is dat voor mij moeilijk, omdat ik niet alleen een politieke, maar ook – ik mag het tot mijn groote voldoening zeggen – een persoonlijke vriend van deze bewindsman ben. Maar, Mijnheer de Voorzitter, juist in deze omstandigheid dat ik het ben die thans met bezwaren moet komen, ligt ook een voordeel;

¹¹⁸ ‘Tweede Kamer’, *De Standaard* (1 september 1914).

want daarin moge de Minister een waarborg zien, dat de bezwaren, die ik tegen deze bepaling heb, zijn van zuiver zakelijke beteekenis.”¹¹⁹

Hiermee creëerde Marchant de ruimte om inhoudelijk kritiek op het wetsvoorstel te geven zonder het verwijt te krijgen de eensgezindheid in het parlement te obstrueren. Tegenover de minister gaf Marchant complimenten, zowel op persoonlijke vlak als gericht op zijn functioneren, zich daarmee houdend aan de *captatio benevolentiae*, het gunstig stemmen van een mogelijke tegenstander in een debat.¹²⁰ Met deze inleiding hintte het liberale Kamerlid op het idee dat politiek persoonlijk is, maar dat aan de kritiek die Marchant zelf op het wetsvoorstel had geen persoonlijke voor- of afkeur ten grondslag lag. Daarop sprak Marchant zijn inhoudelijke kritiek op het wetsvoorstel uit. Dat deed hij in twee delen. Allereerst gaf Marchant kritiek op de procedure waarmee de regering tot het wetsvoorstel was gekomen en waarin zij zoals Marchant aangaf compromissen sloot met bepaalde bevolkingsgroepen.

“Ik zou zeggen [...] dat de Regeering slechts met één lichaam compromissen kan sluiten: dat is met de Volksvertegenwoordiging. Een Regeering regeert: een Regeering neemt de maatregelen, die zij noodig acht in het belang van de bevolking, maar een Regeering gaat geen compromissen aan met willekeurige deelen of leden van de bevolking,. Ik ben dan ook overtuigd, dat de eenige vraag, die beantwoording eischt, hier zoowel als bij elk wetsontwerp, dat wij in deze Vergadering hebben te beoordelen, deze is: eischen de noodtoestanden bijzondere maatregelen, en, zoo ja, welke? Wij hebben dan de belangen van bepaalde volksgroepen zooveel mogelijk te ontzien, wij hebben hier te zamen met de Regeering de relatieve waarde van die belangen tegenover elkander te wegen, maar wij hebben geen compromissen aan te gaan met de eene groep of met de andere.”¹²¹

Marchant gaf met dit deel van zijn toespraak kritiek op de rol van de regering als beleidsmaker en belangrijkste vertegenwoordiger van de uitvoerende macht. Net als Troelstra tijdens de vergadering van 26 augustus, pleitte Marchant in dit debat ook voor de rol van het parlement als controleur van de regering. Dat er een tijd van eensgezindheid in het parlement was, betekende voor hem niet dat de rol van het parlement genegeerd moest worden. De visie van Marchant op de rol van het parlement wordt in zijn toespraak dan ook duidelijk: het parlement is het orgaan waarmee de regering dient te onderhandellen en compromissen mee dient te sluiten. Direct contact tussen de regering en derden sluit Marchant in deze visie uit.

¹¹⁹ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 31 augustus 1914, 2617.

¹²⁰ Tanja, *Goede politiek*, 148.

¹²¹ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 31 augustus 1914, 2617.

Nadat het liberale Kamerlid zijn kritiek op de gang van zaken had gegeven, hield Marchant een gedetailleerd en uitgebreid betoog over zijn inhoudelijke bezwaren bij het wetsvoorstel. Het Kamerlid deed dit door uitleg te geven over de nadelige gevolgen van artikel 6 van het wetsvoorstel en deze te illustreren aan de hand van een casus. De uitleg over de onwenselijke gevolgen van het artikel en de daarbij behorende casus omvatten bijna anderhalve pagina in de *Handelingen*. Het grootste deel van zijn toespraak gebruikte Marchant om een logische uiteenzetting van zijn argumenten te geven.

Als laatste punt van zijn betoog verwees Marchant naar het te verwachten tegenargument dat wanneer er sprake is van een noodsituatie het parlement alle wetten goed zou moeten keuren:

“Men kan zich wel voorstellen, dat zoo’n wet maar een tijdelijke noodmaatregel is en zich vastklampen aan de slotbepaling van het wetsontwerp, waarbij gezegd wordt, dat wanneer de normale tijden zijn teruggekeerd, wij het wel zullen veranderen, maar dan vergeet men, dat hier een regeling wordt gegeven voor het maatschappelijke verkeer en dat onmiddellijk, nadat die regeling in werking is getreden, het maatschappelijk verkeer zich daarnaar richt. Een abnormale toestand is plotseling ingetreden ten gevolge van den oorlog, maar er komt niet opnieuw een gebeurtenis die plotseling van de abnormale tijden normale maakt. Wanneer wij eenmaal deze regeling aavaarden¹²², is deze voor onafzienbaren tijd de regeling van het normale verkeer”.¹²³

Troelstra gaf in het vorige plenaire debat al een eerste aanzet tot kritiek op de procedures die de regering volgde. Marchant ging hiermee verder op 31 augustus 1914. Met zijn inhoudelijke kritiek ging hij op zoek naar de grenzen van de noodtoestand en de eensgezindheid in het parlement. De toespraak werd met een duidelijke waarschuwing afgesloten.

“Ik hoop, dat de Minister alsnog zal kunnen aantonen dat ik mij vergis, want zoolang ik hier op deze plaats zal zitten, zal van mij geen medewerking te verwachten zijn aan het tot stand komen van een wet, die het kwaad van het schenden van goede trouw loochent, die onrecht sanctioneert en die als geoorloofd stempelt wat misdadig is.”¹²⁴

Met deze afsluiting maakte Marchant duidelijk dat goedkeuring door alle leden van het parlement geen vanzelfsprekendheid was, zelfs niet in deze tijd van parlementaire eensgezindheid. Een dergelijke stellingname tegen een beleid van de regering door een lid van

¹²² Het woord ‘aanvaarden’ is als ‘aavaarden’ genoteerd in de *Handelingen*, en daarom als zo genoteerd in de citaat.

¹²³ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 31 augustus 1914, 2617.

¹²⁴ Ibidem.

de Tweede Kamer had sinds het uitbreken van de oorlog nog niet plaatsgevonden. *Het Volk* schreef dan ook het volgende over het betoog van Marchant:

“Hiertegen had de heer Marchant groot en heel groot bezwaar. De afgevaardigde trok van leer op een wijze alsof het hier zoo ongeveer het recht zelf gold en hij eindigde zijn speech met de plechtige mededeeling, dat hij nooit zou goedkeuren, dat men tot recht stempelt wat misdadig is. [...] De Kamer keek er wat beduusd van.”¹²⁵

De houding van Marchant en zijn felle stellingname creëerden volgens *Het Volk* verbazing in de Tweede Kamer. Maar omdat Marchant aan het einde van de beraadslaging toch besloot om voor het voorstel te stemmen, reageerde *Het Volk* afkeurend op zijn houding:

“De heer Marchant lag met zijn opgeschroefde oppositie tegen de vlakte. Dus kwam hij nog eens met veel stemverheffing verklaren, dat hij gelijk had en niet de minister, maar toen hij later verklaarde toch maar vóór te zullen stemmen, werd zijn figuur wel wat erg droevig.”¹²⁶

De Standaard beschreef de steun van Marchant juist als een houding die voor vrolijkheid in het parlement zorgde.¹²⁷ Net als *Het Volk* was *Het Vaderland* kritisch op het optreden van Kamerlid Marchant. De krant sloot echter wel positief af, omdat het uiteindelijk unaniem aangenomen wetsvoorstel de eensgezindheid van het parlement intact liet.

“Het kwam ons voor dat hij hier van een mug een olifant maakte en dat het publiek zich weinig om die her-prolongatie bekommert [...] De Minister heeft de bezwaren welke de heer Marchant opperde niet ontkend, doch tot hun juiste proporties teruggebracht en de afgevaardigde voor Deventer haalde dan ook geheel bakzeil. Hij stemde zelfs voor het wetje... wij zullen nu maar niet herhalen met hoe groote woorden hij eerst had verklaard nimmer te zullen stemmen voor bepalingen, die onrecht sanctionneeren en verduistering een legalen grond geven. [...] Ons deed het genoeg te constateren, dat de Kamer in deze weer eensgezind om den Minister stond [...]”¹²⁸

De *Nieuw Rotterdamsche Courant* stelde dat de kritiek van Marchant inhoudelijk terecht was, maar dat de bewoordingen van het Kamerlid op sommige momenten te scherp waren. De positieve woorden aan het begin van de toespraak van Marchant voorkwamen niet dat de krant de scherpe bewoordingen in diens toespraak afkeurden. De opmerking van Marchant dat hij zich kritisch tot de regering zou blijven verhouden, werd door *Nieuw Rotterdamsche*

¹²⁵ ‘Kamerkroniek’, *Het Volk*, (1 september 1914).

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ ‘Kameroverzicht’, *De Standaard*, (1 september 1914).

¹²⁸ ‘Tweede Kamer’, *Het Vaderland*, (1 september 1914).

Courant bekritiseerd en leidde volgens de krant bovendien aantoonbaar tot onvrede in sommige delen van de Kamer.¹²⁹

De Telegraaf, *De Nieuwe Courant* en *Het Algemeen Handelsblad* schreven enkel samenvattend over de toespraak. Reacties vanuit de Kamer, zoals applaus of bravo, werden hierbij niet genoteerd.¹³⁰

Het tweede Kamerlid dat die dag sprak Rutgers van de ARP. Het confessionele Kamerlid begon zijn betoog door direct te benadrukken dat zijn stelling niet als oppositie tegen de regering geïnterpreteerd moest worden:

“Wanneer ook ik over dit artikel een enkel woord ga zeggen, dan is dat natuurlijk allerm minst omdat ik mijnerzijds oppositie zou willen voeren tegen de Regeering, en met name tegen den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, den eersten onderteekeenaar van dit wetsontwerp, voor wiens beleid in deze dagen ook ik bewondering gevoel, of wel haar eenige moeilijkheid in den weg zou willen leggen. Ik heb bewijs daarvan gegeven, toen ik in een vorige zitting over het onderwerp: de sluiting der beurzen, een vraag gericht heb tot den Minister; ik heb dat toen niet gedaan dan nadat ik zelfs over de redactie van de vraag overleg met hem had gepleegd.”¹³¹

Door de regering in zijn geheel te noemen en de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, Treub, specifiek te noemen en te complimenteren voor zijn beleid, gaf Rutgers blijk van de noodtoestand waarin het land verkeerde en de eensgezindheid die in het parlement was afgesproken. Anderzijds creëerde het Kamerlid een opening om twijfels over het wetsvoorstel met het parlement en de regering te delen. Rutgers voegde bovendien middels een voorbeeld toe dat hij niet zonder zorgvuldige afweging over zou zijn gegaan tot het stellen van vragen in de Kamer. Rutgers onderbouwde met deze laatste zin ook zijn stelling dat er geen intentie tot oppositievoeren aan zijn vragen ten grondslag lag.

Na deze inleidende woorden benoemde de politicus de punten in het wetsvoorstel die voor twijfel zorgden. Net als bij Kamerlid Marchant besprak Rutgers de punten uit het wetsvoorstel met een logische opbouw in zijn argumentatie. Rutgers beschreef zijn visie op het wetsvoorstel als ware het een interpretatie van hem was. Om die reden begon Rutgers drie keer een

¹²⁹ ‘Tweede Kamer’, *Nieuw Rotterdamsche Courant* (1 september 1914).

¹³⁰ ‘Tweede Kamer’, *De Telegraaf*, (1 september 1914); ‘Tweede Kamer’, *De nieuwe courant* (1 september 1914); ‘Tweede Kamer’, *Het Algemeen Handelsblad* (1 september 1914).

¹³¹ *Handelingen Tweede Kamer*, 1913-1914, 31 augustus 1914, 2619.

argument met “Het komt mij voor...”¹³² en twee keer met “Het schijnt...”¹³³. Daarna stelde Rutgers ter afsluiting van zijn toespraak een alternatief aan de minister voor:

“Ik geloof dat het beter is voor de gevallen, waarin de strafactie niet geraden is, geen strafvervolging te doen plaats hebben. Het tweede lid, dat de strafactie uitsluit, kan beschouwd worden als een amnestie, maar is het juist, die ook uit te strekken over misdrijven, die niet in het minst te maken hebben met den toestand, waarin wij ons op het oogenblik bevinden? Met het oog op de zeer ruime formulering van het tweede lid zou ik de vraag willen stellen of het niet beter is, door toepassing van het opportuniteitsstelsel bij de strafvervolging te bereiken, wat met het tweede lid van dit artikel bedoeld wordt.”¹³⁴

Rutgers liet in zijn toespraak in het midden of hij voor of tegen het wetsvoorstel zou stemmen. Door zijn visie op het wetsvoorstel te onderbouwen met hoe hij het voorstel interpreteerde en dat die interpretatie anders was dan de intentie van de regering nodigde Rutgers de regering wel uit om op deze overwegingen te reageren. Overigens zonder daarmee duidelijk te maken of Rutgers zelf bereid was om tegen het voorstel te stemmen.

De derde spreker die zich in de discussie over het wetsvoorstel mengde, was Octaaf van Nispen tot Sevenaer, een rooms-katholieke politicus. Van Nispen tot Sevenaer sloot zich in zijn toespraak allereerst aan bij de positieve woorden van zijn voorgangers.

“Het eerste woord, dat ik in mijn zeer korte rede spreken zal is een woord van instemming met hetgeen door de vorige sprekers is gezegd omtrent de activiteit van de geheele Regeering in deze ernstige omstandigheden. Wanneer ik mij bij die hulde aansluit, wensch ik daardoor niet in de laatste plaats een woord van sympathie te spreken voor het optreden van den Minister van Landbouw.”¹³⁵

Direct daaropvolgend gaf het Kamerlid een uiteenzetting van zijn zorgen over een deel van het wetsontwerp. De twijfel van het Kamerlid zat niet in een punt uit het voorstel dat gewijzigd moest worden, maar in het besef van de minister dat de wet bevoegdheden aan de minister bood om tijdig in te grijpen bij te hoge rentes. Daarom rondde het Kamerlid met de volgende oproep af:

¹³² Ibidem.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Ibidem.

“Ik zal thans geen amendement in deze indienen, maar ik noodig den Minister uit niet te lang te wachten met het toepassen van de bevoegdheid die hem volgens art. 2 is gegeven, zoodra hem maar eenigszins mocht blijken, dat daartoe aanleiding bestaat, en ik verzoek Zijn Excellentie alsdan terdege in te grijpen, om aan misbruiken den kop in te drukken.”¹³⁶

Als laatste lid van het parlement kwam de confessionele politicus De Savornin Lohman aan het woord. In de toespraak gaf De Savornin Lohman aan dat hij juist wel voor artikel 6 uit het wetsvoorstel zou stemmen. Dit deed hij niet vanwege juridische argumenten, want daarin gaf De Savornin Lohman de andere sprekers gelijk, maar uit praktische overwegingen:

“Nu echter plotseling de oorlogstoestand is ingetreden, kan er wel een zeer groot gevaar ontstaan en de bedoeling van dit wetsontwerp is juist om, nu ten gevolge van dat plotseling gevaar tal van menschen tegen hun zin en tegen elke redelijke verwachting in geruïneerd zouden worden, er voor te zorgen, dat niet op te ongunstige manier zal worden geliquideerd. Daarom zal ik over de juridische bezwaren van den geachten afgevaardigde uit Deventer heenstappen en vóór art. 6 stemmen, als dit artikel zich ten minste bepaalt tot het tweede lid, want dit tweede lid heeft alleen betrekking op hetgeen reeds is geschied op den dag waarop dit wetsontwerp in werking zal treden.”¹³⁷

De Savornin Lohman gaf daarop een inhoudelijke, logisch beredeneerde onderbouwing voor zijn kritiek op het eerste lid van artikel 6. Na deze onderbouwing bood De Savornin Lohman, in plaats van een amendement, de regering een oplossing ter overweging aan.

“En nu wil ik zeer gaarne met de Regeering medewerken om den toestand zoo goed mogelijk te regelen, maar laat dan de Regeering deze beide alinea’s zóó veranderen, dat mijn bezwaren daartegen worden weggenomen. Ik zou ook een amendement kunnen indienen, maar ik acht het beter op voorstellen als deze geen amendementen in te dienen [...]. Wil de Minister echter aan mijn bezwaar te gemoet komen, dan zal ik zeer gaarne mijn stem aan het artikel en aan de geheele wet geven.”

De Savornin Lohman ging met zijn bezwaar niet zo direct tegen het wetsvoorstel in als Marchant dat in zijn toespraak had gedaan, maar sprak wel uit dat het verlenen van zijn stem aan dit wetsvoorstel gebonden was aan de mate waarin de minister tegemoet wilde komen aan de door hem genoemde bezwaren.

Net als de andere sprekers die na Marchant kwamen, kreeg de toespraak van Kamerlid De Savornin Lohman weinig aandacht in de Nederlandse pers. Enkel de *Nieuw Rotterdamsche*

¹³⁶ Ibidem, 2620.

¹³⁷ Ibidem.

Courant, die de toespraak en de kritiek van De Savornin Lohman op artikel 6 van de Beurswet inhoudelijk beter beoordeelde dan de kritiek van Marchant, deed melding van de toespraak.¹³⁸

Conclusie hoofdstuk 5

Het vierde debat in augustus 1914 had het meeste weg van een debat in normale tijden. Kamerlid Marchant van de Vrijzinnig Democratische Bond, één van de partijen die de liberale coalitie steunden, had zwaarwegende kritiek op de technische inhoud van een wetsvoorstel. De kritiekpunten die het Kamerlid gaf werden met inhoudelijke argumenten onderbouwd. De Nederlandse kranten oordeelden echter dat de onderbouwing van deze argumenten niet sterk was, eerder overdreven. Dat Kamerlid Marchant in zijn betoog ook dreigde tegen te stemmen, maar uiteindelijk wel vóór het wetsvoorstel stemde, zorgde voor hilariteit in de pers en voor afkeuring van zijn optreden. Anders dan in het geval van het betoog van Troelstra op 26 augustus 1914, had de Nederlandse pers echter geen kritiek op het feit dat Marchant over dit wetsvoorstel in debat ging. Hoewel beide politici kritiek gaven op de verhouding tussen regering en parlement, werd Marchant in de pers namelijk niet bekritiseerd op het houden van een lang debat, maar op de inhoud van zijn argumenten en de wijze waarop hij die presenteerde. Ook de andere Kamerleden die aan het woord kwamen, hielden het enkel op inhoudelijke argumenten tegen het wetsvoorstel. Hun toespraken werden alleen inhoudelijk samengevat. Deze Kamerleden gingen het debat minder fel aan dan Marchant, waarop de pers notitie maakte van de inhoudelijke kritiek maar er verder geen aandacht aan besteedde. Evenals het debat op 26 augustus 1914 was in de samenvattingen in de pers bij dit debat ook geen receptie van toehoorders waar te nemen.

¹³⁸ 'Tweede Kamer', *Nieuw Rotterdamsche Courant* (1 september 1914).

Conclusie

In dit onderzoek is gekeken naar de toespraken van Nederlandse leden van de Tweede Kamer tijdens de eerste vier plenaire debatten na het uitbreken van Eerste Wereldoorlog en naar de receptie op deze toespraken in de Nederlandse pers. Kijkend naar de kenmerken van de eensgezindheid in het Nederlands parlement, wat later 'godsvrede' zou gaan heten, valt het volgende te concluderen.

Toen de dag voor de Duitse inval in België de Nederlandse Tweede Kamer bijeenkwam, was direct duidelijk dat dit plenaire debat tijdens het zomerreces een bijzondere vergadering zou zijn. Er was alom lof voor het snelle ontwerp van de wetsvoorstellen door de Nederlandse regering om de neutraliteit van Nederland bij de uitgebroken oorlog in Europa te waarborgen. Vooral de politici van de oppositiepartijen spraken goedkeurend over het handelen van de regering. Als fractievoorzitter van de VDB was Kamerlid Bos het enige liberale Kamerlid dat op die bewuste dag sprak. De toespraken van De Savornin Lohman, Troelstra en Bos kregen applaus van de toehoorders in de Tweede Kamer. Hetzelfde gebeurde bij de toespraken van Troelstra en Bos op de plenaire vergadering van 6 augustus.

In het Nederlandse parlement waren zulke uitingen van waardering tijdens toespraken zeldzaam. Tijdens de plenaire vergaderingen van 26 en 31 augustus werden zij ook niet meer waargenomen. Met het verdwijnen van deze uitingen van waardering wordt direct een verschil duidelijk tussen de eerste twee vergaderingen en de twee die daarop volgden. Tijdens de vergaderingen van 3 en 6 augustus 1914 werden de op eensgezindheid en samenwerking gerichte toespraken van de verschillende fractiewoordvoerders gewaardeerd door zowel de kranten als de toehoorders in het parlement. Op 26 augustus oordeelde echter al een groot deel van de Nederlandse pers dat Troelstra's lange betoog een belemmering voor het bestuur van het land was. Zijn rede waarin lof uitsprak over het Nederlandse handelen, inging op de rol van het parlement en een oproep deed aan zijn sociaaldemocratische achterban, kon op weinig waardering rekenen. Ook sprak er in de vergaderingen van 26 en 31 augustus niemand meer met het specifieke doel om steun te betuigen aan de regering. Het debat van 31 augustus 1914 leek zelfs wel een regulier debat, waarin twee Kamerleden zelfs openlijk aangaven te twijfelen over hun stem als er niet tegemoetgekomen werd aan hun inhoudelijke zorgen. Uiteindelijk bleek de strenge pleidooi en de waarschuwing van Kamerlid Marchant dat hij

tegen wilde stemmen echter niet meer dan bluff. Het Kamerlid zou net als de rest van het parlement met het behandelde wetsvoorstel instemmen.

Daaruit blijkt de kern van de 'godsvrede' van het parlement: elk wetsvoorstel dat officieel werd voorgelegd, werd unaniem door de Kamer aangenomen. Maar dat betekende niet dat de parlementariërs hun controlerende taak uit handen gaven. In elke vergadering stelden de parlementariërs vragen, waarbij de vergaderingen van 26 en 31 augustus het meest op een echt debat leken. Hoewel de eensgezindheid in het parlement meermaals expliciet door Kamerleden werd benoemd, bleef hun eigen rol als volksvertegenwoordiger en de rol van het parlement een belangrijke factor in deze debatten. Tijdens de bijeenkomsten op 26 augustus en op 31 augustus werd door respectievelijk Troelstra en Marchant zelfs expliciet gewezen op de functie van het parlement. Het parlement bleef ook het laatste woord hebben. Dat blijkt duidelijk op het moment dat de regering een wetsvoorstel op 26 augustus 1914 introk vanwege teveel kritiek vanuit de Kamer op het voorstel. Eensgezindheid in het parlement dus betekende niet dat de regering een vrijbrief had gekregen om elk voorstel naar believen uit te voeren.

Het sociaaldemocratische Kamerlid Troelstra gebruikte de drie vergaderingen waarin hij aanwezig was meermaals als tribune om zijn eigen achterban aan te spreken, en presenteerde daarbij zichzelf voortdurend als voorman van de Nederlandse sociaaldemocratie. In deze toespraken paste Troelstra naast *ethos* ook veelvuldig *pathos* toe. Hij is in augustus 1914 de enige politicus geweest die zo nadrukkelijk op deze manier zijn rol als volksvertegenwoordiger vervulde. Op enkele kleine opmerkingen na, gebruikten de Kamerleden van andere partijen - allen confessionelen en liberalen - vooral inhoudelijke argumenten om hun mededelingen en vragen te onderbouwen. Zowel de oproepen tot eensgezindheid als de expliciete vragen aan de regering werden grotendeels inhoudelijk onderbouwd. Het is bekend dat Troelstra de Tweede Kamer ook als een publieke tribune zag om zijn boodschap over te brengen. Deze gewoonte hield de sociaaldemocraat ook in de context van de eensgezindheid in het parlement aan. Op de rede van Marchant in het laatste debat van augustus 1914 na, hielden de andere politici die de Kamer toespraken, hun inbreng juist beperkt.

De Nederlandse pers was grotendeels positief over de eerste twee plenaire vergaderingen in augustus. Na de vergadering van 6 augustus 1914, werd vooral de toespraak van Troelstra om zijn inhoud geroemd. De rede van Troelstra ontkrachtte namelijk de inhoud van een artikel dat

de dag ervoor in *Het Volk* was verschenen. *Het Volk* valt zijn beurt op als een krant waarin scherper dan in de andere landelijke kranten kritiek gegeven wordt op politici van buiten de eigen zuil. Na de vergadering van 26 augustus hadden de Nederlandse kranten echter wel veel kritiek op de manier van spreken van Troelstra, wiens toespraak als hinderlijk voor het politieke proces werd beschouwd. *Het Volk* bekritiseerde daarentegen juist weer de houding van de parlementariërs die de toespraak aanhoorden. Dat betekende echter niet dat de Nederlandse pers het debat in zijn geheel afkeurde. Dat de Kamerleden Marchant en De Savornin Lohman op de laatste plenaire vergaderdag van augustus 1914 eveneens inhoudelijke kritiek op een besproken wetsvoorstel hadden, wordt namelijk niet bekritiseerd in de pers. Het Kamerlid Marchant wordt enkel op een kritische manier besproken vanwege de argumenten die hij aandroeg en de felle manier waarop het Kamerlid over de negatieve aspecten van het wetsvoorstel sprak. Een inhoudelijk logische bijdrage werd blijkbaar door de pers getolereerd, maar een ideologische bijdrage, zoals die van Troelstra op 26 augustus, paste volgens een groot deel van de Nederlandse pers niet bij de 'godsvrede'. Men verwachtte zelfbeperking van parlementariërs.

Dit onderzoek toont aan dat zelfs ten tijde van de 'godsvrede' de ideologische achtergrond van een Kamerlid bepalend kon zijn voor opvattingen over eensgezindheid, de rol van het parlement en de vraag wat goede politiek was. Enkele politici spraken openlijk hun ongemak uit over de verzwakte rol van het parlement als controleur en medewetgever. Toch werden alle wetsvoorstellen waarover gestemd kon worden aangenomen, de meeste wetsvoorstellen zelfs als hamerstuk. Om te achterhalen wat de kenmerken van de 'godsvrede' concreet waren, zijn in deze scriptie vier debatten en de bespreking van deze debatten in de Nederlandse pers gereconstrueerd. Het zou voor een vervolgstudie interessant zijn om te kijken naar de mening van parlementariërs over hun eigen rol als politicus en van het parlement als instituut in crisistijden, zoals opgeschreven in een privé-gebonden context. Egodocumenten zouden daarvoor als belangrijke primaire bron kunnen dienen.

Bibliografie

Abbenhuis, M., *The art of staying neutral. The Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam, 2006).

Braet, A., *Retorische kritiek. Hoe beoordeel je overtuigingskracht?* (Amsterdam 2011).

Cramer, N., *Wandelingen door de Handelingen* (Den Haag, 1974).

Den Hertog, J., *Cort van der Linden (1846-1935). Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie* (Amsterdam 2007).

Den Hertog, J. 'Dutch Neutrality and the Value of Legal Argumentation', in: Den Hertog, J. en Kruizinga, S., *Caught in the middle: Neutrals, Neutrality and the First World War* (Amsterdam 2018) 31.

De Rooy, P., *Ons stipje op de waereldkaart, De politieke cultuur van modern Nederland*, (vierde druk; Amsterdam 2014 2020).

Dibbets, K. & De Groot, W., 'Which battle of the Somme? War and neutrality in Dutch cinemas', *Film History: An international journal*, 22:4 (2010).

Hagen, P., *Politicus uit hartstocht, Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 2010).

Moeyes. P., *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (4^e druk; Amsterdam 2014).

Porter, J.J., *Dutch Neutrality in Two World Wars*, ProQuest Dissertations Publishing (1980) 114.

Slijkerman, D. *Enfant Terrible, Wim Treub* (Amsterdam 2016).

Tames, I., *Oorlog voor onze gedachten, Oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat 1914-1918* (Hilversum, 2006).

Tanja E., 'De Kamer krijgt de kiezer in beeld', in: Aerts, R., Van Baalen, C., Oddens, J., Te Velde, H., en Smit, D., *In dit huis, Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015).

Tanja, E., *Goede politiek, De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam 2010).

Te Velde, H., 'Staten-Generaal en parlement', in: Aerts, R., Van Baalen, C., Oddens, J., Te Velde, H., en Smit, D., *In dit huis, Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015).

Troelstra, P.J., *Gedenkschriften, deel vier, Storm* (Amsterdam, 1931) 250.

Van den Braak, B., 'Representerende het Nederlandse Volk', in: Aerts, R., Van Baalen, C., Oddens, J., Te Velde, H., en Smit, D., *In dit huis, Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015).

Van Dongen, D., *Revolutie of integratie: de Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1992).

Vis, J.J., 'Pacificatie tijdens de Grote Oorlog', in Van den Berg, J.TH.J., *De Eerste honderdvijftig jaar Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1747-1946* (Amsterdam 2013).

Wolf, M., *Het geheim van de Telegraaf, geschiedenis van een krant* (Amsterdam, 2009).

De Amstelbode

De Nederlander

De Nieuwe Courant

De Standaard

De Telegraaf

Handelingen Tweede Kamer, jaargang 1913-1914.

Het Centrum

Het Vaderland

Het Volk

Nieuw Rotterdamsche Courant